

UDK 34.08:929 Konstantinović M. ; 347.1(497.11)

CERIF: S 130

DOI: 10.51204/Anali_PFBU_22MK02A

Dr Miodrag V. ORLIĆ*

MIHAILO KONSTANTINOVIĆ I PREUREĐENJE GRAĐANSKOG PRAVA U SRPSKOM I RANIJEM JUGOSLOVENSKOM PRAVU

U srpskoj i ranijoj jugoslovenskoj javnosti relativno malo se znalo o Mihailu Konstantinoviću. Razlog je uglavnom bilo to što je iza sebe ostavio skroman broj radova. Na pitanje jednog mladog pravnika zašto nije napisao više, profesor je odgovorio da mu nije izgledalo da je pisanje komentara o pravu koristan posao u situaciji u kojoj zakoni ne postoje ili nisu na potrebnoj visini. Stoga je odlučio da se posveti pisanju zakonskih nacrti, a ne knjiga o pravu. Između dva rata njegova aktivnost se sastojala u kritici stanja prava i pokušaja da se u Nacrtu građanskog zakonika, nazvanog Predosnova, nametne austrijski Građanski zakonik. Posle Drugog svetskog rata Konstantinović je bio isključivi redaktor prednacrti zakona iz svih oblasti građanskog prava (izuzev stvarnog prava). Znatno broj tih originalnih tekstova je u toku vremena bio izmenjen i dopunjen. Ali činjenica je da i danas značajan deo njegovih ideja uređuje pravne odnose od Kajmakčalana do Karavanki!

Ključne reči: *Mihailo Konstantinović. – Građansko pravo. – Preuređenje prava. – Predosnova. – Srpsko pravo.*

* Pravnik, Srbija; član Akademije nauka i umjetnosti Republike Srpske, Republika Srpska, Bosna i Hercegovina; upj@eunet.rs.

UVOD

U našoj javnosti, pa i među pravnicima, o profesoru Mihailu Konstantinoviću se relativno malo zna. Ipak, pri pomenu njegovog imena neko će se prisetiti da je pre rata bio u Vladi i da je podneo ostavku posle potpisivanja Trojnog pakta 25. marta 1941. godine. Starije generacije ga pamte kao izuzetnog predavača. Mlađi koji prate našu savremenu književnost imaće pred očima lik oca književnika Radomira Konstantinovića.¹ Poneko će reći da mu je broj objavljenih radova skroman i da nije u srazmeri sa ugledom koji je uživao kao profesor.

Zanimljivo je da su sud o malom broju objavljenih radova izrekli i neki od uglednih pravnika koji su bili veliki poštovaoci profesora Konstantinovića i imali samo reči hvale i za njegov rad na Fakultetu i u oblasti prava uopšte. Tako, na primer, profesor Radomir Lukić, pravdajući ga, reći će da je „strast za savršenstvom, što je shvatio kao dužnost, uzrok je što nije dao još više radova koji će još dugo biti uzor savršenstva u svojoj vrsti“ (Lukić, Konstantinović 1928).

U svojoj knjizi *Istorija Pravnog fakulteta* profesorka Ljubica Kandić (2002, 215–216) na sličan način govori o Konstantinoviću:

Profesor Konstantinović nije napisao udžbenike za predmete koje je predavao, ali su na osnovu njegovih predavanja, pre i posle Drugog svetskog rata, nastala skripta iz Obligacionog prava, naslovljena Beležke po predavanjima profesora Mihaila Konstantinovića. Izgleda čudno da profesor koji je spadao među najbolje stručnjake u tako širokim oblastima civilnog prava nije posle dužeg nastavnog i naučnog rada iza sebe ostavio stalni udžbenik iz Obligacionog prava. Teško je ulaziti u razloge i pretpostavke zašto se takav udžbenik nije pojavio iz pera Mihaila Konstantinovića. Činjenica je da je on kasno došao na beogradski Pravni fakultet (proveo je na subotičkom Pravnom fakultetu gotovo 11 godina). Po izboru na Pravni fakultet u Beogradu bio je uključen u intenzivan rad na rešavanju brojnih stručnih pitanja, a on je uvek, sa samo njemu svojestvenom sistematičnošću i odgovornošću, obavljao poslove koji su mu poveravani. Takođe treba napomenuti da je prof. Konstantinović, zbog nedovoljnog broja nastavnika na Katedri građanskog prava, bio veoma angažovan u nastavi. Dodajmo ovome i njegov perfekcionizam u radu, ili, kako je dobro primetio R. Lukić. Ako se uzmu u obzir navedene

¹ Uporediti Cvetičanin, R. Konstantinović 2017.

pretpostavke i razlozi, onda se donekle može razumeti zašto do kraja ovog perioda nije nastalo jedno sistematsko delo po meri i u skladu sa ugledom prof. Konstantinovića.

Ovakva mišljenja poštovalaca prof. Konstantinovića, pravdajući ga raznim obzirima, u osnovi mu ipak zameraju što nije napisao više. Nesporazum između Konstantinovićevo osnovnog opredeljenja i stavova njegovih dobronamernih kritičara nalazio se u jednom dubljem sloju osnovnih aksioloških stavova. Osnovno pitanje se sastojalo u shvatanju o tome šta je u našim uslovima najvažniji zadatak pravnika. Prema mišljenju kritičara, koji su takvo stanovište izrečno ili prećutno zastupali, aksiom prilikom ocenjivanja doprinosa nekog pravnika, uz to univerzitetskog profesora, trebalo je da bude broj objavljenih udžbenika, komentara, monografija i članaka.

Gledište o Konstantinovićevo „skromnom“ doprinosu pravnoj nauci lebdelo je, izrečno ili prećutno, u mislima mnogih njegovih kolega na fakultetu, mada se niko, zbog autoriteta koji je profesor uživao, nije usuđivao ni da ga otvoreno nagovesti, a još manje da ga izrekne. Ali, kao u Andersenovoj bajci „Carevo novo odelo“ jedan mladi pravnik iz provincije, Nikola Cicmil, oslobođen strahopoštovanja koje je vladalo u auli Pravnog fakulteta, uputio je pismo profesoru² u kome mu se žalio na teškoće da nađe odgovore na pitanja koja su se postavljala u praksi. Ističući da stalno iščitava profesorova Skripta iz Obligacionog prava, pitao ga je:

...zašto nije napisao jedan kompletniji udžbenik, sistem o obligacionom pravu koji bi obuhvatio sve vrste ugovora između pravnih i fizičkih lica i zašto takvo jedno delo nije ostavio svojim učenicima i studentima da ga mogu koristiti kao pravnici i praktičari.

U odgovoru mladom kolegi prof. Konstantinović je izložio svoje shvatanje šta je prvenstveni zadatak pravnika. Nasuprot opšteprihvaćenim pogledima o određivanju vrednosti naučnog rada u oblasti prava, Konstantinović je smatrao da pisanje udžbenika, eventualno i sistema građanskog prava nema svrhe u situaciji nesređenog zakonodavnog stanja. To je objasnio rečima:³

Ja sam odavno stavio na hartiju više nego skicu celokupnog građanskog prava. Jedan od glavnih razloga koja me zadržava je stanje našeg pozitivnog prava. Vrlo je čest slučaj da studije, pa i udžbenici iz

² Iz pisma Nikole Ccimila, diplomiranog pravnika Službe društvenog knjigovodstva, 30. avgusta 1967.

³ Iz pisma Mihaila Konstantinovića Nikoli Ccimilu, pravniku Službe društvenog knjigovodstva, Vršac, 15. oktobra 1967. (iz arhive M. Orlića).

te oblasti postanu makulatura posle dve-tri godine. A sastaviti knjigu o „osnovnim principima“ jednog prava bez stabilne zakonske osnove ne izgleda mi koristan posao u našim prilikama.

Polazeći od toga da bi pisanje komentara u situaciji u kojoj nedostaju zakoni ili nisu na potrebnoj visini, Konstantinović je smatrao da se treba posvetiti izradi novih zakona koji će izražavati pravno osećanje i poglede naroda, a na drugoj strani biti u skladu sa modernim kretanjima u uporednom pravu. Nastavljajući svoju misao Konstantinović je rekao sledeće:

Zbog toga sam se prihvatio da sastavim nacrt Zakonika o obligacijama. Na tom poslu radim više godina. Njegov je završetak u izgledu. Do sada sam redigovao opšti deo, a od pre dve godine redigovao sam odredbe od nekih dvadeset i nekoliko posebnih ugovora. Do sada to iznosi oko 800 članova, a tome će trebati dodati još oko 150–200 članova, kojima će biti uređena materija nekih manjih ugovora.⁴

U zaključku Konstantinović je izložio svoj pogled i svoje opredeljenje:

Uveren sam da je ovaj posao važniji od pisanja sistema i komentara, i da on treba da bude obavljen pre svakog drugog. Čak i ako moj nacrt Zakonika ne bi bio prihvaćen, moji učenici i ostali naći će u njemu moje mišljenje o institucijama obligacionog prava.⁵

Pismo mladom pravniku Konstantinović je završio sledećim rečima:⁶

Nadam se da ćete u ovim redovima naći makar delimičan odgovor na pitanje koje Vas je nateralo da „spasavate svoju dušu“⁷, želim Vam sve najbolje i srdačno Vas pozdravljam.

⁴ *Ibid.*

⁵ *Ibid.*

⁶ *Ibid.*

⁷ Nikola Cicmil se prema odgovoru prof. Konstantinovića odnosio kao prema dragocenom dokumentu. Smatrao je da mu je dužnost da ga sačuva i učini dostupnim našoj pravnoj javnosti. Preminuo je u hramu pravne nauke, u Amfiteatru 5 Pravnog fakulteta u Beogradu u toku diskusije o Prednacrtu građanskog zakonika Republike Srbije 26. juna 2015.

I. KRITIKA STANJA U PRAVNOM SISTEMU

1. IZJEDNAČENJE ZAKONA

Mihailo Konstantinović se vratio u Srbiju kao francuski pravnik. Obrazovan u zemlji velike pravne kulture, bio je neprijatno iznenađen zatečenim položajem prava u Srbiji i različitošću zakona u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, docnijoj Jugoslaviji. Lionskom doktoru prava morao je smetati srpski Građanski zakonik, slabija verzija austrijske kodifikacije, donesen još u prethodnom veku. Nepostojanje sistematskih dela, oskudnost pravne literature, nedostatak zbirki sudskih odluka, nizak nivo pravne kulture; rečju, stanje koje je bilo u oštroj suprotnosti sa visoko uređenim pravnim sistemom Francuske i njenim Građanskim zakonikom, sistemskim delima visokog kvaliteta, uređenim zbornicima sudskih odluka sa komentarima, časopisima kao što je *Revue trimestrielle de droit civil*. Takvom pravnom sistemu doprineli su i veliki pravnici: Marcel Planiol, François Géný, Louis Josserand, Edouard Lambert, Ambroise Colin, Henri Capitant, Raymond Saleilles i mnogi drugi čija su dela obeležila kraj XIX i početak XX veka.

Slika je bila još nepovoljnija za Srbiju, kada ju je Konstantinović posmatrao najpre iz provincijskog Ohrida, sa područja na kojima je srpsko pravo bilo tek uvedeno, gde je nedostajalo svega (knjiga, zakonskih tekstova sa objašnjenjima, komentara sudskih odluka i pravne literature), a zatim sa osmatračnice u Subotici, sa koje su se vrlo lepo mogle sagledati slabosti srpskog prava u poređenju sa znatno naprednijim i za ono vreme modernim mađarskim (ugarskim) pravom.

Stanje građanskog prava u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca je ostavljalo još gori utisak. Država koja je proglasila unitarnost imala je šest potpuno razdvojenih pravnih područja, mnoštvo međusobno neusklađenih propisa, različite jezičke izraze i pravnu terminologiju, zbog čega je pravni poredak bio razbijen, a ljudi koji su živeli pod vladom različitih zakona, uprkos ujedinjenju, nisu se osećali građanima iste države (Marković 1936, 1).

1.1. Razlog zaštite subjektivnih prava

Zadatak pravnika u zajedničkoj državi, prema Konstantinovićevom mišljenju, bio je da se postigne izjednačenje zakona (Konstantinović 1925). Prvi razlog je bila potreba da se omogući jednako uživanje subjektivnih prava na celokupnoj teritoriji države. Ondašnje nepovoljno stanje subotički docent je ilustrovao nizom slučajeva iz porodičnog, naslednog i statusnog prava.

Tako, na primer, u Vojvodini je, po mađarskom zakonskom članu XXXI §29 iz 1894. godine, bio obavezan građanski brak. Da bi brak bio punovažan i da bi proizveo pravna dejstva, trebalo je da bude zaključen pred građanskim činovnikom (matičar, prvi činovnik gradske opštine, sreski načelnik, načelnik grada). Pravilo je važno za Vojvođane, ali i za one koji to nisu bili, primenom principa *locus regit actum*. Nasuprot tome, u Srbiji (u uže shvaćenom značenju, dakle pre Velikog rata, a stanje je ostalo isto i u međuratnom razdoblju), prema §60 srpskog Građanskog zakonika, bio je obavezan crkveni brak (za lica pravoslavne veroispovesti, a jednim docnijim zakonodavnim rešenjem posle konkordata sa Vatikanom, slično pravilo se *mutatis mutandis* primenjivalo i na zaključenje braka između nepravoslavnih hrišćana) (*ibid.*, 56).

Ako su se, dakle, Srbin iz Banata i Srpkinja iz Kragujevca venčali u Subotici, njihov brak bio bi punovažan ako bi odlučili da žive u Vojvodini, na primer u Petrogradu (danas Zrenjanin). Ali, drugačije bi bilo ako bi građanski venčani mladenci odabrali da žive u nevestinoj postojbini u Kragujevcu ili, zašto da ne, u Beogradu. Naime, duhovni sudovi, koji su u Srbiji bili nadležni u toj materiji smatrali bi pomenuta lica nevenčanim⁸, iz čega su mogle proizaći veoma teške posledice za muža i ženu⁹, a pogotovo za njihovu decu.

U obrnutoj situaciji, ako bi Srbin i Srpkinja iz Srbije, stupili u crkveni brak, na primer u Alibunaru, njihov brak, ako bi docnije živeli u Novom Sadu, bio bi nevažeći (*ibid.*, 57), a prema pravu, koje je važno u Vojvodini smatralo bi se da žive nevenčano. Ali, ako bi prešli preko Dunava ili Save i vratili se u Srbiju, njihov brak bi prema srpskom pravu bio punovažan (*ibid.*). Još važnije, deca rođena u takvoj zajednici, smatrala bi se prema pravu koje je važno u Vojvodini za nebračnu, što je bilo izuzetno nepovoljno u svakom pogledu, a naročito kod nasleđivanja. Nasuprot tome, u Srbiji bi se smatralo da tako rođena deca potiču iz punovažnog braka i da dosledno tome mogu da uživaju sva prava, uključujući i nasledna.

⁸ „Naprotiv, ako se Srbin i Srbijanka venčaju u Vojvodini građanski, a ne u crkvi, srbijanski duhovni sudovi, smatraće ih za nevenčane.“ *Ibid.*, 58

⁹ „Na ovom mestu, autor je napomenuo da mu nije bilo poznato, da li je u našoj sudskoj praksi, dosta bilo takvih slučajeva. Ali je kao primer naveo da su sudovi u Bugarskoj (u kojoj je kao i u Srbiji bio obavezan crkveni brak) proglašavali za nepostojeće brakove koje su bugarski studenti zaključivali u Francuskoj pred građanskim vlastima (u kojoj je odavno bio obavezan civilni brak). Zvuči kao anegdota, ali su takvim odlukama sudovi odbijali traženja Francuskinja, koje su dolazile u Bugarsku da vrate svoje odbegle muževe!“ *Ibid.*

Slično, ali još zamršeniji bili su pravni odnosi koji su nastajali kod prestanka braka. Naime, okružni sudovi na teritoriji preko Save i Dunava koji su sudili brakorazvodne parnice između Vojvodana smatrali su da su nadležni da rešavaju sporove o razvodu braka i onih lica koja su brak zaključila u Srbiji, dakle u crkvi (*ibid.*, 57–58). Ako bi brak bio razveden, odluka bi, razume se, važila na teritoriji Vojvodine, ali nije uopšte sigurno da bi mogla važiti i u Srbiji. Crkvene vlasti sa ove strane Save i Dunava smatrale bi da državni organi ne mogu razvezati ono što je crkva svezala i da građanski sklopljen brak, iako razveden, i dalje postoji. Ako bi i prvostepeni sudovi (kao državni organi) u Srbiji prihvatili stanovište Crkve, to bi izazvalo neverovatne i gotovo nerešive situacije (*ibid.*, 58). Brak bi sa one strane reke bio razveden, a sa ove punovažan. Razvedeni suprug (bilo muž ili žena) mogao bi u Vojvodini zaključiti novi brak i taj brak bi bio punovažan, a deca zakonita. Nasuprot tome, u Srbiji bi takav brak bio nevažeći, a deca vanbračna.

1.2. Razlog narodnog ujedinjenja

Ako je izjednačenje zakona u prvom redu bilo neophodno radi pružanja pravne sigurnosti pojedincima, ono je isto tako, ako ne i više, bilo potrebno za narodno ujedinjenje (*ibid.*, 60). Nije nepoznato koliko različitost zakonodavstva utiče na jačanje pokrajinskog duha i predstavlja prepreku stvaranju jedinstva. Primeri nastajanja modernih država to potvrđuju. Svi narodi koji su težili ujedinjenju smatrali su da cilj nije potpuno postignut sve dok se zakonodavstvo ne izjednači.

U staroj Francuskoj svaka pokrajina je imala svoje posebno pravo. „Kad je krajem srednjeg veka, kraljevstvo uspelo da slomi politički feudalizam i da od skoro nezavisnih pokrajina stvori jednu državu, najveći političari i pravnici dali su se na pripremanje izjednačenja zakona za koje se smatralo da treba da budu krunisanje dela narodnog jedinstva“ (*ibid.*). Francuska revolucija, koja je u svemu rušila stari poredak, u ovom pogledu je nastavila težnju monarhije o izjednačenju zakonodavstva. Kad je naposljetku Napoleon uspeo da ostvari tu ideju, svi su se složili da je pojava Građanskog zakonika izuzetan događaj, kojim je konačno dovršeno narodno ujedinjenje.¹⁰

¹⁰ „...Građanski poredak učvršćuje politički poredak. Mi nismo više Provansalci, Bretonci, Alzašani, nego Francuzi.“ Izlaganje o motivima nacrtu zakona koji se odnosi na sjedinjenje građanskih zakona u jedan skup zakona pod nazivom francuski Građanski zakonik (*Code civil français*) podnesen 26. vantoza (ventôse) godine XII. Portalis 1988, 180.

Za lionskog doktora prava, francusko iskustvo je ukazivalo na put rešavanja problema izjednačenja. Prema Konstantinovićevo (1925, 59) mišljenju:

Jedini izlaz iz ovog haosa je izjednačenje zakona, ukidanje sviju pokrajinskih zakonodavstava i stvaranje istih zakonika za celu državnu teritoriju. Samo stvaranje opštih zakonika moći će onemogućiti ova komplikovanja i često puta nerešiva pitanja, koja se danas postavljaju u pravnom saobraćaju, i uneti potrebnu sigurnost u pravni život našeg naroda. Izjednačenje zakona i njihova kodifikacija za nas je, dakle, najprešnja potreba.

2. PREDOSNOVA GRAĐANSKOG ZAKONIKA ZA KRALJEVINU JUGOSLAVIJU

Krajem 1919. godine osnovan je Stalni zakonodavni savet pri Ministarstvu pravde sa zadatkom da izradi nacрте za izjednačenje zakonodavstva u novonastaloj Kraljevini (Perić 1939, 1). Na samom početku rada postavilo se pitanje kojim putem poći u pripremanju nacрте. U tom pogledu, postojala je bitna razlika između krivičnog i građanskog prava. U prvoj oblasti Vlada je odlučila da se donese potpuno nov zakonik (*ibid.*, 2), dok je za drugu izabrala da se za osnov rada uzme austrijski Građanski zakonik (u njegovom hrvatskom izdanju iz 1852. godine). Nacрт koji je izrađen nazvan je Predosnova¹¹ jer je komisija „htjela osobito naglasiti da njezin rad nema karakter dotjerane i gotove zakonske osnove“ (Maurović 1940, 93).

U oblasti krivičnog prava pripreme za donošenje novog Krivičnog zakonika (kojim bi se zamenio stari od 1860. godine) u Ministarstvu pravde Kraljevine Srbije (Živanović 1935, 91) počele su još 1908. godine. Komisija stručnjaka podnela je 1910. godine ministru pravde Nacрт novog zakonika i motive¹³ za njegovo donošenje.¹⁴ Godinu dana kasnije jedna šira komisija pregledala je projekat i u njega unela znatne izmene i dopune.

¹¹ Predosnova Građanskog zakonika za Kraljevinu Jugoslaviju, objavljena je u Beogradu 1934. godine. Rad na pripremi i izradi Predosnove započeo je Privatonpravni odsek Stalnog zakonodavnog saveta decembra 1919, a nastavila ga je Komisija stručnjaka 1930. godine. Odsek (kasnije Komisija) sačinjavali su: Đorđe Nestorović, predsednik, Dragoljub Aranđelović, Gregor Krek, Lazar Marković (samo u Odseku, a ne i u Komisiji), Ivan Maurović, Živojin Perić, Dobrivoje Petković, Mihailo Tadić (nije se primio članstva u Komisiji), Živan Spasojević. Sekretar Odseka je bio Nikolaj Pahorukov. Načelnici Zakonodavnog saveta su bili: Sava Šapčanin, Milan Petrović, Milan Kugler i Bertold Eisner.

Po završetku Velikog rata, u novoj, proširenoj državi ukazala se potreba da se donese Krivični zakonik za celu zemlju. Srećna okolnost je bila ta što je Srbija imala gotov pripremljeni projekat Kaznenog zakonika na visokom stručnom i naučnom nivou¹⁴, uz to praćen motivima sa detaljnim obrazloženjem i objašnjenjima. Sasvim prirodno je bilo da se Nacrt novog Krivičnog zakonika za Kraljevinu priprema na podlozi srpskog projekta iz 1911. godine. Nacrt je i posle razmatranja u stručnoj javnosti (naročito u Sloveniji i Hrvatskoj)¹⁵ objavljen zajedno sa motivima. Narodnoj skupštini je bio upućen 1926. godine i razmatran je u Zakonodavnom odboru. Posle državnog udara, Krivični zakonik je objavljen već 27. januara 1929. godine, kao jedan od prvih zakonodavnih akata u reci koja je potekla, kada su brane opstrukcije u Skupštini bile uklonjene (Živanović 1935).

Sasvim je drugačija situacija bila u Građanskom pravu. Dok je u Krivičnom pravu imala projekat Krivičnog zakonika praćen motivima, jedno moderno delo na visokom naučnom nivou, Srbija je u Građanskom pravu potpuno nespremna dočekala ujedinjenje i stvaranje nove Države. Iako je imala briljantne pravnike svetskog glasa, koji u naučnom pogledu, erudiciji i iskustvu nisu zaostajali za stručnjacima iz Krivičnog prava, u pripremanju za donošenje Zakonika bili su daleko iza njih. U Krivičnom pravu vladala je sistematičnost u radu, jasan izbor osnove i metodično vođenje poslova da bi se stiglo do cilja. Nasuprot tome u Građanskom pravu nisu bili jasno postavljeni ciljevi, nije bilo dugoročne i dosledne saradnje univerzitetskih profesora i ministara pravde,¹⁶ niti je rad na pripremanju i izradi Građanskog zakonika, ikada bio postavljen kao prvi i najvažniji zadatak lične posvećenosti i udruženih napora. Tako se Srbija našla u situaciji da primi tuđi austrijski Građanski zakonik (istina u hrvatskom izdanju) kao osnov za

¹² Projekat i motivi Kaznenog zakonika za Kraljevinu Srbiju, Službeno izdanje Ministarstva pravde, Beograd, 1910. Projekat je preveden na nemački i objavljen u zborniku: *Sammlung Ausserdeutscher Strafgesetzbücher, Vorentwurf zu einem Strafgesetzbuch für Königreich Serbien*, Heft 52, Berlin 1911.

¹³ Upor. Neubecker 1911. Objavljeno i na srpskom u prevodu Drag. S. Janjića: Fridrih Karl Nojbeker, Projekat Kaznenog zakonika za Kraljevinu Srbiju, kritička skica. *Arhiv za pravne i društvene nauke* 5-6/1911, 321-353.

¹⁴ Upor. „...Un nuovo codice penale, considerato una delle migliori e piu moderne codificazioni del tempo (Novi Krivični zakonik, smatran za jedan od najboljih i najmodernijih zakonika u onom vremenu).“ Benacchio 1995, 153.

¹⁵ Uoprediti Miler 1923, 1-14; Frank 1923, 82-87; Hönigsberg 1923, 100-111; Gogolja 1923, 190; Pobor 1923, 243.

¹⁶ „U vremenu kada se... opaža na svim poljima državne delatnosti plodan rad neće valjda ni srpsko privatno pravo ostati pastorče, koje već evo šeset godina žudno čeka, da najzad i na njegovu reformu dođe red.“ Arandelović 1904, 457.

izradu jugoslovenskog Građanskog zakonika, a da njen sopstveni Zakonik od 1844. godine zbog manjkavosti i anahronosti ne bude ni pomena vredan¹⁷, kad se razgovaralo o izboru modela.¹⁸

2.1. Rasprava o Predosnovi

Među uzrocima koji su usporavali rad na pripremi i donošenju građanskog zakonika i koji su na koncu osujetili da se Predosnova¹⁹ donese kao građanski zakonik, bili su, pre svega, razlozi koncepcijske prirode i neki drugi koji su se ticali sadržine jezika, stila, vrednosnih pogleda na mesto i ulogu zakonika itd. Naime, i na početku i u toku rada Komisije postavljalo se pitanje na kojim osnovama treba izraditi nacrt, pojavila su se dva potpuna oprečna shvatanja. Prema prvom, prevladavajućem shvatanju, koje su zastupali članovi Komisije (dosledno i nepokolebljivo)²⁰ ali i mnogi pravnici izvan nje²², za osnov

¹⁷ „Iz dostupne građe je vidljivo da SGZ nije uopšte uziman u obzir kao osnova za pisanje građanskog zakonika nove države jer je već decenijama kritikovan kao zastareo, nepotpun itd.“ Mirković 2021, 19.

¹⁸ „Bude li Predosnova... dobila moć zakona, ...imali (bismo) zakonik, koji bi bio bolji i u mnogom napredniji od sadašnjih naših zakonika tj. bolji od hrvatskoga, kudikamo bolji od srpskoga, a napredniji i od slovenskoga“. Maurović 1940, 96.

¹⁹ Upor. razmatranja o predosnovi u obimnoj studiji: Radovčić 1975, 249–306.

²⁰ U prvom redu Ivan Maurović, istaknuti hrvatski pravnik, koji je na početku smatrao „da u našoj državi dok ne budemo mogli stvoriti sasvim novi civilni kodeks na visini nauke i prema potrebama naših prilika, bilo bi najbolje da ostanemo svaki pri svojem civilnom pravu“. Maurović 1923, 98.

Od trenutka kad je u Zakonodavnom savetu bila doneta odluka da se prerađi austrijski Građanski zakonik, postao je najdosledniji i najnepokolebljiviji zastupnik koncepcije o uzimanju austrijskog Građanskog zakonika (u hrvatskoj verziji) za podlogu Predosnove: „To odgovara i mojemu principijelnom stanovištu, da se naime u našem zakoniku ne čine bez potrebe promjene. Ne možda s toga, što držim da je taj zakonik neki ‘nolli me tangere’, bez mana i senilnih slaboca, već zato, što je on po opće priznatom mnijenju još uvijek u cijelosti dobar zakonik, koji se može dobro primenjivati, i jer se mora u istinu ‘nonnum premere in annum’ prije nego što se i koja ustanova mijenja u ovom zakoniku, koji je gotovo u svim dijelovima naše države kroz mnogo decenija naše opće pravo (Gemeines Recht), po kojem su već oci naši živjeli i na nj se privikli. Pored toga – ako i odlučismo, da stvorimo formalno jedan civilni kodeks – ne smijemo zaboraviti, da mi danas samo izjednačujemo zakone, da je naš posao sasvim provizoran, te će tek djecu našu zapasti časna i velika zadaća, da u ojačanoj i konsolidiranoj državi stvaraju novi moderni civilni kodeks. Mi smo izvršili našu dužnost, ako u interesu konsolidiranja države dademo njoj za sada jedinstveni zakonik: po našem naziranju najbolji, koji u kratko nam odmjerenom vremenu možemo dati.“ Maurović 1940.

U istom smislu: Maurović 1932, *passim*, naročito 5; Maurović 1934, 3.

Zakonika trebalo je uzeti austrijski Građanski zakonik. Prema drugom stanovištu, u izradi nacрта valjalo je poći od Opšteg imovinskog zakonika za Crnu Goru.

Za prihvatanje austrijskog Građanskog zakonika zalagali su se hrvatski i slovenački pravnici. To je i razumljivo, kada se uzme u obzir da je AGZ bio preveden na hrvatsko-srpski jezik i da su se dugom upotrebom pravnici u Hrvatskoj i Sloveniji bili navikli na njega. Međutim, i na srpskoj strani je bilo uglednih pravnika koji su smatrali da austrijski Građanski zakonik treba da posluži kao osnov za izradu jugoslovenskog građanskog zakonika.²¹ Nasuprot tome, prema drugom shvatanju polazna tačka za izradu građanskog zakonika trebalo bi da bude Opšti imovinski zakonik za Crnu Goru, a ne austrijski Građanski zakonik. Ovo, drugo shvatanje zastupao je jedan broj istaknutih pravnika mlađe generacije u Srbiji, od kojih će neki docnije, posle Drugog svetskog rata, igrati značajnu ulogu u donošenju najvažnijih i najbolje izrađenih zakona u oblasti građanskog prava.

Pobornici ovog gledišta su s jedne strane kritikovali postupak redaktora Predosnove, koji su za polazište uzeli austrijski Građanski zakonik, a zatim su dokazivali da Opšti imovinski zakonik ima potrebne kvalitete da posluži kao osnov budućeg zakonika. Njihova razmatranja su se sastojala iz dva

²¹ „Važnije bi dakako imale biti moje napomene jurističkoga karaktera tičuće se pojedinih sasvim novih umetaka sa strane komisije, a i nekih drugih promjena u mojem tekstu, za koje većina članova komisije drži, da tim nije ništa u stvari promijenjen austrijski zakonik. Glede ovih sam rekao u gore citiranom zapisniku, da ih odbijam i da ostajem pri svom tekstu. To stajalište ni sada ne napuštam.“ Maurović 1925, 22.

²² Jedan broj uglednih pravnika prihvatao je stanovište o opravdanosti odluke da se Predosnova izgradi ugledanjem na austrijski Građanski zakonik i u svojoj kritici se ograničava na poboljšanje teksta. Uporediti, kako je govorio M. Pliverić: „Uvažavanjem razloga, koji su vodili sastavljače Predosnove kad su za podlogu svoga rada uzeli austrijski Građanski zakonik, smatrali smo, da naša kritika toga rada treba da bude po mogućnosti konstruktivna, da pripomogne izgradnji takvog zakonika, koji od dosadašnjeg našeg privatnog prava preuzima sve ono, što je još uvijek dobro, ali koji od svoje podloge i odstupa, ukoliko to traže današnje prilike.“ Eisner, Pliverić 1938, 7. Slično: „Polazeći sa stanovišta da se ta osnovica sada ne može menjati i da je dopušten samo rad korektorski, ja ću odmah preći na pregled pojedinih propisa Zakonika i dati svoje mišljenje šta bi i kako trebalo ispraviti kako u sadržini pojedinih propisa, tako i u stilu i jeziku kako bi i naš budući građanski zakonik bio što potpuniji, određeniji i jasniji, od čega će umnogome zavisiti i njegova pravilna primena.“ Urošević 1936, 176. Takođe: „Prema svemu rečenom, pitanje na kojoj osnovi treba izraditi zakonik već je rešeno i ne može se niti ima vremena da se menja put kojim se išlo, već se starati da u skorijoj budućnosti dođemo do Građanskog zakonika. S pogledom na primedbe učinjene sa raznih strana na Predosnovu, u ovu se mogu uneti još mnoge dobre stvari a i učiniti potrebne ispravke.“ Šapčanin 1937, 317.

delu. U prvom delu bila je izložena kritika Predosnove i njenog izvornika austrijskog Građanskog zakonika. U drugom delu bili su izneti na videlo, pomalo zaboravljeni i zapostavljeni kvaliteti Opšteg imovinskog zakonika. Njihove primedbe na Predosnovu pridruživale su se napomenama najoštrijih kritičara Predosnove, ali su išle još dalje jer su kritiku dovodile do krajnjih konsekvenci, a to je bio zaključak da austrijski Građanski zakonik ne treba uzeti za osnov jugoslovenskog građanskog zakonika, već da u tu svrhu treba da posluži Opšti imovinski zakonik za Crnu Goru (Konstantinović 1982; Janković 1932; Matanović 1936, 267–276, naročito 271).²³ Docniji razvoj događaja dao im je za pravo, potpuno kad je reč o prvom delu, delimično kad je reč o drugom.

2.2. Kritika opredeljenja za austrijski Građanski zakonik

Konstantinović se već u prvom stavu, o pitanju šta izabrati za osnov rada na budućem zakoniku, razišao sa polazištem Komisije. Prema njegovom sudu, Komisija je napravila rđav izbor kada se opredelila za austrijski Građanski zakonik. Da bi izrazio svoje duboko neslaganje, subotički profesor (Konstantinović, 388) upućuje sledeće reči:

Usvajanje austrijskog građanskog prava predstavlja nacionalno-politički jednu pogrešku. Jugoslavija treba da ima jugoslovenski zakonik stvoren prema potrebama Jugoslovena. On treba da je jedno sredstvo za stvaranje Jugoslovenstva. Obično se i ne sumnja koliko je vaspitna moć zakona pod izvesnim uslovima, razume se, a i lako se zaboravlja da nije savetno u jednu revolucionarnu tvorevinu, kao što je to naša zemlja, unositi duh srušenog poretka. Pobednički Rim je imao rđavo iskustvo sa pobeđenom Grčkom. Pitanje je prosto i ono se svodi na to da li mi želimo da Jugoslavija bude imitacija Austrije ili zemlja koja će imati sopstveni duh i sopstvenu fizionomiju.

Ideja o nastanku zakonika po uzoru na stvaranje francuskog prava i francuske države bila je jasna i sa dalekosežnom porukom. Više nije bila reč o različitim pogledima Srba i Hrvata na stvaranje prava nego o odnosu između jugoslovenskog i austrijskog prava. Pitanje je dakle bilo kako će se ubuduće građansko pravo razvijati – da li na temeljima austrijskog ili jugoslovenskog prava. Ono prvo je više od sto godina obitavalo na većem delu zemlje, što neposredno i u celini (Hrvatska, Slovenija), što posredno ili delimično (Srbija,

²³ Videti Konstantinović 1982; Janković 1931; Matanović 1936, 267–276, naročito 271.

Bosna i Hercegovina, Vojvodina). Ovo drugo postoji samo kao ideja i tek treba da se stvara. Konstantinović, pravnik izrazito jugoslovenske orijentacije²⁴, nosio je u sebi čvrsto uverenje: ako se ne izgradi jugoslovensko pravo, neće biti ni Jugoslavije kao države.

Studija mladog subotičkog profesora prava bila je prvi, rani glas suprotstavljanja zvaničnoj koncepciji o načinu izrade Predosnove. Ubrzo posle njegove studije pojavili su se i drugi članci protiv vladajućeg shvatanja. Vremenom se njihov broj uvećavao tako da je formirana značajna grupa protivnika Predosnove.²⁵ Što je još značajnije, ona će artikulirati i mišljenja u javnom mnjenju koja su nemušto izražavala nezadovoljstvo.

Sa nacionalno-političkog stanovišta shvaćenog u najširem smislu, nije preporučljivo preuzimanje tuđeg prava. Ono sobom nosi opasnost da sa zakonima prodiru i pravne institucije koje su nastale u zemlji porekla, a ne odgovaraju zemlji koja ih preuzima, kao i političke ideje koje su inspirisale donošenje zakona i njegovu primenu.²⁶ Zbog toga treba sačuvati duh naroda i njegovu živu stvaralačku energiju i ne unositi pravne institucije iz pravnih sistema država iz kojih nam pretili ili u budućnosti može zapretiti opasnost po interes države. Ako je pak recepcija neophodna, pravne institucije treba preuzimati iz zemalja od kojih nam takva opasnost ne pretili. One mogu ostvarivati kulturni, ali ne i politički uticaj.

Posle subotičkog profesora prava, iste ili slične razloge u kritici Predosnove i već donetog zakonodavstva u oblasti građanskog procesnog prava iznosili su još neki pravници uglavnom mlađe generacije. Neki od njih (Janković 1931, 4) pozivali su se i ugledali na njegovu studiju o jugoslovenskom Građanskom zakoniku, neki drugi razvijali su sopstvenu koncepciju. Tako je Dragutin Janković najpre upozoravao da naši procesni zakoni (stečajni zakon, zakon o prinudnom poravnanju van stečaja, zakon o sudskom postupku u građanskim parnicama i sl.) ne samo da vode poreklo od austrijskih originala nego su i u koncepciji i upotrebljenom materijalu gotovo doslovno preneti iz austrijskog

²⁴ Svoje jugoslovensko uverenje, Konstantinović je nosio u svom unutrašnjem biću i pre nego što je Jugoslavija bila proglašena, ali ideji jugoslovenstva ostao je veran do kraja života i ispoljavao ju je u svim prilikama i u okvirima koji su bili mogući. Između ostalog, vodio je pregovore sa hrvatskim pregovaračima o Sporazumu (1939), a kao kuriozitet treba pomenuti da je bio član Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti (*Ljetopis Jugoslovenske Akademije*, knjiga 63, Zagreb 1959, 187–189), ali ne i Srpske akademije nauka i umjetnosti.

²⁵ Dragutin Janković, Čeda Marković, Stanko Frank, Božidar S. Marković, A. Metanović.

²⁶ „U onim slučajevima gde je recepcija inostranog prava bila neizbežna, zar se nije moglo ugledati i na ostala evropska zakonodavstva, kao što je švajcarsko, italijansko, belgijsko i dr.“ Danić 1933, 418.

zakonodavstva (*ibid.*, 2). Posle odgovora Ivana Maurovića²⁷ na članak beogradskog advokata, Janković (1931, 178) je u nastavku polemike još više istakao nacionalno-politički aspekt tog pitanja sledećim rečima:

A ono što je ovde bitno i što čini suštinu problema, jeste pitanje: koliki je državni i nacionalni rizik za nas, preneti austrijsko zakonodavstvo u Jugoslaviju da bi se izvršilo izjednačenje zakona u njoj? Jer to austrijsko zakonodavstvo nosi u sebi duh jednog srušenog poretka, a za nas znači jedan ogroman istorijski anahronizam, oživeti ponovo taj duh u Jugoslaviji, čije je revolucionarno poreklo trampirano u rušenju istog tog austrijskog poretka. Tražiti nam na tome polju koncesije, znači tražiti nam nešto što je protivno u osnovi našem nacionalnom biću i stvarati ponovo, jednom već uklonjenu austrijsku prevlast i avet Drang-a. Može austrijski građanski zakonik biti najsavršeniji i najbolji na svetu, pod ovim auspicijama on će za Jugoslaviju biti najgori. Timeo Danaos et dona ferentes.²⁸

I u Hrvatskoj²⁹ je ukazivano na opasnost preuzimanja tuđeg prava i suprotstavljanja koncepciji Predosnove (Frank 1934, 289; Čulinović 1937, 188 i dalje), mada u manjem broju nego u Srbiji i u umerenijem tonu.

Tako je u jednoj studiji Stanko Frank (1934, 300), profesor univerziteta u Zagrebu, razmatrajući pitanje o izjednačenju prava uopšte, upozorio na opasnosti od preuzimanja tuđeg prava. Njegove misli zaslužuju da se navedu u nešto širem obliku:

Pod tuđim pravom razumijemo i ono pravo, koje je možda važno u jednom dijelu nove države. Ali tuđe pravo ne preuzima se u ulozi gospodara, nego u ulozi slugu. Ono ima da služi potrebama nove države. Ono ima da posluži kao sredstvo za organizaciju nove države i samo koliko je podesno za ovu svrhu ima se preuzeti. To je važan uslov na koji treba dobro pripaziti, jer tu postoji neka opasnost. Putem tuđega prava mogle bi se naime ušuljati i tuđe političke koncepcije. Treba biti na oprezu

²⁷ Maurović kaže da Janković nije jedini koji je nezadovoljan judicijalnim (procesnim, prim. M. O.) zakonodavstvom, on je samo prvi koji se bacio kopljem, a za njime stoji cela falanga nezadovoljnika. Maurović 1932, 1.

²⁸ U istom smislu: Janković 1936, 145–146.

²⁹ Uporediti: „Kraj takvog stanja stvari ne može opravdati recepcija baš ovog zakonika, pogotovo kad imamo boljih uzora. Imamo nemački Građanski zakonik, koji je daleko savršeniji od austrijskog, a imamo konačno i još noviji zakonik švajcarski. Oba ova zakonika predstavljaju veliki napredak prema austrijskom zakoniku, pa se kraj postojanja tih zakonika ne može opravdati, da recipiramo austrijski zakonik.“ Vragović 1933, 554.

da tuđe pravo ne dođe u novu državu u ulozi vladara. Preuzimajući tuđe pravo ne smije se preuzeti i njegova politička koncepcija ukoliko je ona državi, koja preuzima strana. Jer uslijed političke dinamike prava preuzimanje tuđeg prava, kao sredstva za izjednačavanje znači uvijek u nekom pogledu i izjednačavanje sa pravom države – moglo bi se kazati sa onom državom – od koje je pravo preuzeto. Preuzimanje moglo bi tako da znači u zadnjem redu promicanje ciljeva države od koje se preuzima, koji opet mogu da budu opasni po državu koja recipira npr. imperijalistički.

Unekoliko drugačiji je bio pristup Ferde Čulinovića (1937, 188), ali isto toliko kritičan u odnosu na vladajuće shvatanje. Dok je Frank kritikovao preuzimanje tuđeg prava, zbog opasnosti za državu, Čulinović je zamerao Komisiji zanemarivanje narodnog prava. „Predosnova“, reći će, „ne predstavlja narodno pravo. Ona je izraz tuđeg prava“ (*ibid.*, 196). Naš narod nerado ide pred sud. No kada već dolazi pred sud, tad on traži pravdu. Nažalost, čest je slučaj da u tom najvažnijem času, dolazi do sukoba pisanog zakona i nepisanog narodnog prava:

*Narodno shvatanje o pravu i pravici zapostavljeno je... Naši zakoni nisu odraz narodne duše! Ako su zakoni duša jednog naroda, jedne pravno organizovane sredine, tada je skroz štetno da se uzimaju tuđi zakoni. Dušu ne treba pozajmljivati, a naš narod za to zaista nema nikakve potrebe (*ibid.*, 201).*

Najobuhvatniju analizu i najoštriju kritiku Predosnove izložio je pred pravničkom javnošću Čeda Marković, Konstantinovićev stariji kolega sa Pravnog fakulteta u Subotici. Njegova razmatranja počinju načelnim zamerama, nastavljaju se primedbama na sistem, sadržinu i jezik, a završavaju se napomenama uz pojedine paragrafe Predosnove sve do pretposljednog. (Poslednji 1432 paragraf, koji govori o odricanju od zastarelosti i o njenom produženju, ostao je nekim čudom pošteđen kritike.) (Marković 1936).

Od dva bitna propusta u radu Komisije, sporost u radu i izbor modela za Zakonik, autor se ne zadržava dugo na prvom, ali zato posvećuje svu svoju pažnju drugom. Autor naime smatra da je velika pogreška Komisije što je za osnovu rada na Predlogu jugoslovenskog građanskog zakonika uzela Opšti austrijski građanski zakonik iz 1811. godine (u tekstu koji važi u Hrvatskoj) i Novelama iz 1914, 1915. i 1916. godine. Prema njegovom sudu, ta pogreška je izvor svih i manjih i većih brojno mnogih mana Predosnove.

Prema Markovićevom (1936, 290) mišljenju, kada se Predosnova posmatra kao celina, opšti utisak koji se stiče, veoma je nepovoljan. Predosnova nije na visini savremenih zakonika i nacрта. Ona predstavlja noveliranje noveliranog

austrijskog Građanskog zakonika (*ibid.*).³⁰ Ako se pod noveliranjem jednog zakonika podrazumeva krpene (zakrpa, popravka, dopravka, reparacija) neke stare (dotrajale, poderane, oronule) stvari, Predosnova je slikovito rečeno krpež krpeži.³¹ I pored izvesnog broja propisa, koji joj čine čast,³² ona ne zadovoljava ni sistemom ni sadržinom ni jezikom (Marković, 1936, 290).

Maurović je branio koncepciju redaktora Predosnove argumentom da je austrijski Građanski zakonik važio na velikom delu teritorije zemlje (u Hrvatskoj i Sloveniji, a sa novelama u Sloveniji i Dalmaciji), a posredno ili delimično i u Srbiji, Bosni i Hercegovini. Naveo je da je, posle više od stodvadeset godina primene, važenje austrijskog Građanskog zakonika činjenica koja se ne može prenebregavati. U svakom slučaju, u Komisiji nije bilo nikakvih nedoumica o tome da hrvatski (austrijski) Zakonik treba da se uzme za osnovu rada (Maurović 1936, 268–269).

Dalje se polemika između profesora Čede Markovića i Ivana Maurovića nastavila priložima u časopisima. Posle prve izmene kritika u odbrane Predosnove, Č. Marković je objavio „Odgovor na odbranu predosnove Građanskog zakonika“ (Pravosuđe 9/1936, str. 385–401 (ovoga puta ćirilicom – Pravosuđe je objavljivalo oba pisma, po izboru autora), a Maurović članak „‘Odgovor’ gosp. dra Čede Markovića ‘na odbranu predosnove građ. zakonika’“

³⁰ Čeda Marković je svoju kritiku Predosnove izložio najpre u vidu predavanja u Udruženju pravnika 3. januara 1936, a zatim je tekst predavanja, pod nazivom „Predosnova Građanskog zakonika“, objavio u dva časopisa: u *Pravosuđu* 1/1936, 1–12 (latinicom) i u *Braniču* 2/1936, 49–58 (ćirilicom). Na verziju članka u *Pravosuđu* osvrnuo se Ivan Maurović tekstom „Predosnova građanskog zakonika, Predavanje Dr Čede Markovića, profesora univerziteta u Subotici, održano u Udruženju pravnika 3. siječnja 1936, odštampano u *Pravosuđu* (iz god. 1936, br. 1)“ u *Mjesečniku* 6–7/1936, 267–280. Posle te prve izmene kritika u odbrane Predosnove, Č. Marković je objavio: „Odgovor na odbranu predosnove Građanskog zakonika“, *Pravosuđe* 9/1936, 385–401 (ovoga puta ćirilicom – *Pravosuđe* je objavljivalo priložena oba pisma, po izboru autora), a Maurović članak „‘Odgovor’ gosp. dra Čede Markovića ‘na odbranu predosnove građ. zakonika’“, *Mjesečnik* 11/1936, 499–508. Polemiku je okončao onaj koji ju je i započeo.

³¹ Izraz „krpež krpeži“ naglasio je autor. *Ibid.* Ali ovakvi izrazi nisu dolazili samo sa jedne strane i samo u oblasti građanskog prava. Uporediti za drugu stranu i krivično pravo: (srpski projekat Kaznenog zakonika): „...Iz množine opravdanih prigovora, primjedaba i predloga u ovima proizilazi jasno da ovaj projekat ovakav kakav jest, ne može poslužiti za zakonsku osnovu, sve kada bi se prema stavljenim predlozima i ispravio i dopunio, jer bi to onda bila krparija.“ *Pobor* 1923, 253.

³² Po Markovićevom sudu to su §§ 152, 162, 175, 199, 203. Marković 1936, 12 (napomena označena zvezdicom).

(*Mjesečnik* 11/1936, 499–508). Polemiku je okončao onaj koji ju je i započeo rečima: „I na kraju svako najbolje služi cilju kada bez ustručavanja izrazi svoja najdublja uverenja onako kako mu na srcu leže“ (Marković 1936, 10).³³

Kao što je smanjen ton u raspravi u časopisima, tako je uskoro bio umanjen i značaj Predosnove u pravnom životu. Objavljivanje teksta Predosnove trebalo je da istovremeno prate motivi u kojima bi se objasnile i obrazložile osnovne ideje i sadržina pojedinih paragrafa. Umesto toga, Ivan Maurović, kako je sam rekao, *sua sponte* je sastavio Izvještaj o Predosnovi (Maurović 1934) i objavio ga ubrzo po štampanju zvaničnog teksta Predosnove, dok je Živojin Perić potom sa izvesnim zadocnjenjem objavio Obrazloženje Predosnove Građanskog zakonika (Perić 1939), deo materije §§ 1–319, na široko zamišljenoj naučnoj bazi i u velikom stilu. Tako je velika rasprava vođena povodom Predosnove početkom tridesetih godina, posle njenog objavljivanja, utihnula i ubrzo potonula u zaborav.

3. ZAKLJUČAK

Pokušaji da se građansko pravo izjednači tako što će se izraditi Predosnova građanskog zakonika za Kraljevinu Jugoslaviju nisu urodili plodom. Ali, ni pobornici koncepcije sadržine u Predosnovi ni njeni protivnici nisu postigli potpuni uspeh. Prvi su mogli da istaknu da je rad doveden do kraja i da je tekst Predosnova, kao Nacrt građanskog zakonika, objavljen 1934. godine. Ali od trenutka kad je objavljena, projekat Predosnove već je bio na silaznoj putanji. Otuda su i ovi drugi protivnici koncepcije mogli da budu zadovoljni jer Predosnova nikad nije postala zakon. Ali posmatrano sa šireg, društvenog stanovišta, rezultat je bio nezadovoljavajući – sa izuzetkom Krivičnog zakonika i procesnih zakona, Kraljevina Jugoslavija je u pravnom pogledu ostala razdeljena na šest pravnih područja, što je dosegalo i do vremena posle Drugog svetskog rata.

³³ Članak je objavljen u januaru, a u septembru te iste godine Č. Marković je preminuo.

II. STVARANJE NOVOG SRPSKOG OBLIGACIONOG PRAVA

1. OPŠTE NAPOMENE O RAZVOJU

Na raskršću pravnih uticaja po završetku Drugog svetskog rata, posle neuspelih pokušaja revizije srpskog Građanskog zakonika³⁴ u drugoj polovini XIX³⁵ i u prvim godinama XX veka³⁶, kao i razočaranja koje je za sobom ostavila Predosnova Građanskog zakonika za Kraljevinu Jugoslaviju³⁷

³⁴ Srpski Građanski zakonik donet je 25. marta 1844. godine i bio je na snazi više od sto godina. Posle prvih pokušaja da se nacrt pripremi po ugledu na francuski Građanski zakonik, koji nisu urodili plodom, rad na Zakoniku preuzeo je Jovan Hadžić, doktor prava Peštanskog univerziteta, koji je nacrt izradio sledeći u značajnoj meri austrijsko pravo. Srpski Građanski zakonik je predstavljao većim delom skraćenu verziju austrijskog Građanskog zakonika iz 1811. godine (u oblasti stvarnog i obligacionog prava) dok se u porodičnom i naslednom pravu oslanjao na običajno pravo koje je do tada važno u Srbiji. Videti detaljnije: Istorija nastajanja građanskog zakonodavstva u Srbiji (u daljem tekstu: Istorija). *Rad na izradi Građanskog zakonika. Republike Srbije 1.* Beograd, novembar 2007, 31 i dr.

³⁵ Misao da bi bilo poželjno izvršiti temeljitu reformu Građanskog zakonika počela je da sazreva u drugoj polovini XIX veka. Ministar pravde (S. Veljković) pokrenuo je inicijativu za rad na reviziji Zakonika i poverio ga Nikoli Krstiću, sudiji Kasacionog suda. Inicijativa je ostala bez rezultata jer se Državni savet izjasnio protiv iole zamašnije reforme, predlažući samo modifikacije osnovnog teksta u skladu sa do tada učinjenim izmenama, dopunama i objašnjenjima. Uporediti Istorija, 53–54.

³⁶ Novu inicijativu za reformu Građanskog zakonika pokrenuo je na početku XX veka Dragoljub Arandelović, profesor beogradskog Pravnog fakulteta. Polazna tačka u njegovom razmišljanju bila je da je promena Građanskog zakonika neophodna zbog njegovih nedostataka i nezadovoljavajućeg kvaliteta. U daljim razmatranjima Arandelović je najpre isključio mogućnost da se u Srbiji pristupi izradi jednog originalnog zakonika nego se opredelio za ugledanje na neki od evropskih građanskih zakonika, koji bi poslužili kao uzor za izradu novog zakonika. Pošto je analizovao vrline i slabosti francuskog, nemačkog, Opšteg imovinskog zakonika za Crnu Goru i austrijskog Građanskog zakonika, on se opredelio za ovaj potonji. Prema njegovom mišljenju, tako bi se sačuvalo kontinuitet jer bi se naš pravni život kretao po istom putu kojim se kretao od 1844. godine samo što bi, sada, taj put bio ravan i bez prepreka, koje su bile posledica jednog rđavog i skraćenog pravca. Kako ta inicijativa nije imala većeg odjeka, Vlada Kraljevine Srbije je 1908. godine donela odluku da se pristupi reformi Građanskog zakonika. Komisija koja je bila formirana s tim ciljem odlučila je da za osnovu svoga rada uzme nemački Građanski zakonik. Ali ni taj pokušaj nije doveo do rezultata. Može se samo pretpostaviti da je rad obustavljen zbog balkanskih i Prvog svetskog rata. *Ibid.*

³⁷ Stvaranje države Srba, Hrvata i Slovenaca posle Prvog svetskog rata označilo je samo političko ujedinjenje Jugoslavije. U pravnom pogledu ostale su znatne razlike, osobito u oblasti građanskog prava. Otuda se, s razlogom, moglo govoriti da i pored jedinstvene državne teritorije postoji šest velikih pravnih područja. U ra-

i posle iskustava sa austrijskim pravom³⁸ među srpskim pravnicima sazrevalo je uverenje da prilikom izrade građanskog zakonika³⁹ treba tragati za originalnim rešenjima. Ideje o samostalnim putevima razvoja bile su izražene osobito u pravnoj teoriji, pre svega na Pravnom fakultetu u Beogradu i u Institutu za uporedno pravo, ali su se mogle uočiti i u odlukama viših sudova. U razdoblju zakonskog vakuuma sudovi su po prirodi stvari bili oslobođeni dužnosti da postupaju *ratione auctoritatis*, odnosno *ratione*

zdoblju između dva svetska rata činjeni su pokušaji da se zakonodavstvo izjednači. Predosnova Građanskog zakonika za Kraljevinu Jugoslaviju izrađena na osnovu austrijskog Građanskog zakonika označavala je završni izraz nastojanja da se donese jedinstveni zakonik za celu zemlju.

³⁸ Dok je starija generacija pravnika, kao što su Živojin Perić, Dragoljub Aranđelović i Đorđe Nestorović, a od mlađih Lazar Marković, imala pozitivan stav prema austrijskom pravu, novi naraštaj pravnika, kao što su Čeda Marković, Mihailo Konstantinović i Božidar Marković, odbijao je svaku pomisao da Predosnova izrađena prema AGZ-u, pa time i austrijsko pravo, treba i dalje da važe u Jugoslaviji, pa time i u Srbiji.

³⁹ Izjašnjavajući se protiv ideje da se austrijski Građanski zakonik uzme za osnov novog zakonodavstva u Kraljevini Jugoslaviji, M. Konstantinović je još 1933. godine u članku „Jugoslovenski građanski zakonik“, izložio svoje gledanje na to kakav karakter treba da ima buduće pravo: „Pri izrađivanju zakonika vodi se na prvom mestu računa o idejama običajima i potrebama sredine za koju se on stvara“ (str. 70); „Usvajanje austrijskog građanskog prava prestavlja nacionalno-politički jednu pogrešku. Jugoslavija treba da ima jugoslovenski zakonik prema potrebama Jugoslovena. On treba da je jedno sredstvo za stvaranje jugoslovenstva“ (str. 74); „Pitanje je prosto i ono se svodi na to da li mi želimo da Jugoslavija bude imitacija Austrije, ili zemlja koja će imati sopstveni duh i sopstvenu fizionomiju“ (str. 74). Pošto je u drugom delu razmotrio prednosti i mane austrijskog Građanskog zakonika sa stanovišta pravne teorije, pisac je izveo sledeći zaključak: „Austrijski građanski zakonik nije za našu zemlju. I sa tačke gledišta nacionalno-političke i sa gledišta naučno-pravnog, kao i sa gledišta sudske prakse njegovo usvojenje imalo bi štetnih posledica“ (str. 77). U sličnom tonu pisao je još jedan mladi pravnik u to doba. Božidar S. Marković je, pošto je izložio da je duh austrijskog prava suprotan mentalitetu našeg demokratski raspoloženog čoveka i potrebama naše zemlje (B. Marković 1939, 27), za budući građanski zakonik preporučio metod koji je Valtazara Bogišića upotrebio pri izradi OIZ za Crnu Goru. „Što znači da bi se kao materijal imalo uzeti u obzir sve pravo, i pisano i običajno, koje se danas praktikuje u našoj zemlji, i da se ono zatim sistematski složi po načelima savremene teorije u jedan kodeks. Na taj način svakako u budući zakonik bi ušao i veliki deo austrijskog prava, onaj koji odgovara našim današnjim potrebama i shvatanjima i koji se kod nas na velikom: delu teritorije već odomaćio. Zatim bi tu imao da uđe i dobar deo srečno kodifikovanih domaćih ustanova iz Opšteg imovinskog zakonika. U njemu bi najzad imalo da nađe odgovarajuće mesto i ostalo naše vrlo razvijeno i interesantno običajno pravo koje, iako zanemareno od države, još uvek intenzivno živi u narodu koji se po njemu vlada, pošto odgovara i njegovim stvarnim potrebama i zadovoljava njegovo shvatanje pravde, običajno pravo čiju nam vitalnost i bogatstvo poslednjih godina naročito otkriva g. Sreten Vukosavljević.“ *Ibid.*, 41–42.

legis i upućeni da tragaju za najboljim i najpravičnijim rešenjima *auctoritate rationis*. Pri tome oni su imali u vidu primere iz drugih pravnih područja Jugoslavije, kao i izvan njenih granica⁴⁰. Nastojanje da se ide sopstvenim putem nije isključivalo obaziranje na strane pravne izvore, jedino je metod njihovog korišćenja bio drugačiji. Umesto potpunog preuzimanja nekog od postojećih pravnih sistema, ili bar delimičnog prihvatanja stranog prava kao preovlađujućeg uzora, novi pristup se sastojao u tome što su najpre postavljena opšta pravna načela, i to ona za koja se moglo utvrditi da su prihvaćena u pravnoj svesti srpskog društva. Zatim su, na osnovu građe koju su pružale sudska praksa i odabrani elementi velikih pravnih sistema, pripremani nacrti za zakone u oblasti građanskog prava. Otuda, naš Zakon o obligacionim odnosima ne predstavlja potpuno samostalno delo, ali je kao sinteza sastavljena od raznovrsnih elemenata, svakako originalno ostvarenje u svojoj vrsti.

Za razumevanje načina na koji je ostvareno preuređenje srpskog (i jugoslovenskog) obligacionog prava treba nešto reći o ličnosti stvaralaca⁴¹ i kontinuitetu njegovih ideja.

⁴⁰ Zakonom od 20. oktobra 1946. godine proglašeno je, između ostalog, da su zakoni i drugi pravni propisi doneti pre Drugog svetskog rata izgubili pravnu snagu (među njima i srpski Građanski zakonik). Ipak u nedostatku novih propisa, sadržina predratnih zakona nije izgubila svaki pravni značaj, te su sudovi mogli da je primenjuju u vidu tzv. pravnih pravila. Uslovi pod kojima su mogli da postupaju na takav način bili su: 1. da u određenoj materiji nema novih propisa, 2. da pravna pravila nisu u suprotnosti sa Ustavom federacije, ustavima republika i drugim pozitivnim propisima i 3. da nisu u suprotnosti sa ustavnim načelima. U takvoj situaciji sudovi su mogli, ali nisu morali da primenjuju predratno pravo, što im je ostavljalo velike mogućnosti da svojim odlukama stvaraju pravo.

⁴¹ Mihailo Konstantinović rođen je u Čačku 10. marta 1897. Školovanje je započeo u Srbiji, a poslednja dva razreda gimnazije završio je u Francuskoj. Na Pravnom fakultetu Univerziteta u Lionu diplomirao je 1920, a doktorirao 1923. godine sa tezom *Le „periculum rei venditae“ en droit romain*. Docent, pa vanredni profesor u Subotici, potom u Beogradu, bio je ministar bez portfelja i kratko ministar pravde. Posle povratka iz emigracije 1945. godine, u dugom razdoblju bio je profesor i šef Katedre za građansko pravo na Pravnom fakultetu u Beogradu. Osim knjige *Obligaciono pravo* (prema beleškama sa predavanja), objavljene u više izdanja, autor je niza studija i članaka i, *last but not least*, pisac prednacrta za čitav niz zakona. Osnovni zakon o braku, Osnovni zakon o odnosima roditelja i dece, Osnovni zakon o starateljstvu, Zakon o usvojenju, Zakon o zastarelosti potraživanja, Zakon o nasleđivanju i najvažniji među njima Zakon o obligacionim odnosima potekli su iz njegovog pera. Na taj način zakonima je bilo obuhvaćeno bračno i porodično pravo, nasledno, obligaciono pravo sa delom trgovačkog prava (o trgovačkim ugovorima) i pravo osiguranja. Razume se, prvobitno doneti zakoni menjani su i dopunjavani docnije u više navrata, najpre u nekadašnjim republikama, a posle odvajanja u samostalnim državama. Ali se, i posle svih promena u pomenutim oblastima građanskog zakonodavstva, mogu uočiti i danas bez velikog truda Konstantinovićeve ideje. Uporediti B. Marković 1990, 1157 i dr.

U središtu Konstantinovićeveg interesovanja neprestano su bili zakoni: njihov uticaj na društvena kretanja, odnos zakona i običaja, potreba da zakoni odgovaraju shvatanju naroda o pravdi, ali i da budu na visini modernih ideja u uporednom pravu. Menjale su se samo okolnosti u kojima se nalazio i u vezi sa njima mogućnosti njegovog delovanja. U razdoblju između dva rata, kao profesor Pravnog fakulteta posvetio se kritici stanja u zakonodavstvu uopšte i suprotstavljanju projektu Predosnove napose. Neposredno pred Drugi svetski rat postao je ministar pravde. Evo šta je zabeležio u svom dnevniku (Konstantinović 1998, 306–330):

Utorak 4. mart 1941. U osam časova primio Milivoja Markovića i sa njim govorio o izradi Građanskog zakonika. Složili se da pravimo originalno delo, on, B. Marković, Begović i ja. – Od 9.30 do 10.45 sa Šutejom (ministrom finansija) o budžetu.

Pogledajmo redosled: ministar pravde prvo prima mladog kolegu sa Univerziteta, a tek posle toga razgovora će doći na red i ministar finansija. Valja dobro zapaziti datum 4. mart 1941. Misao o građanskom zakoniku, koja ga je zaokupljala sve vreme ne napušta ga ni u ovom času preteće katastrofe.

Za manje od mesec dana Trojni pakt će biti potpisan, državni udar izvršen, knez namesnik uhapšen. Nedugo zatim vojska će kapitulirati, država se raspasti, a Vlada će se naći u emigraciji. A o čemu razmišlja ministar Konstantinović u tom času opšteg rasula? Pozvao je kolegu profesora da se sa njim dogovori o početku rada na pisanju građanskog zakonika. Saglasni da taj zakonik treba da bude originalan, a ne kopija tuđih uzora. Odabrali su kolege srodnih pogleda na koncepciju zakonika sa kojima će moći da saraduju. Da li je priprema zakonika u predvečerje rata uzaludan posao, kada je rat na pragu i kada je gotovo izvesno da će se raspasti država za koju spremaju zakonik? U Konstantinovićevoj koncepciji, program izgradnje države bio je jednostavan: putevi, gimnazije, zakoni. Naročito ovo treće: zakoni i najvažniji među njima – građanski zakonik, jer se na njemu zasniva organizacija društva i gradi država. Taj zakonik je neophodan i ako dođe do razgradnje države jer kada se država bude ponovo stvarala, da bi bila dugotrajna, mora da se osloni na uređeni poredak pravnih odnosa.

Posle rata, u oslobođenoj Jugoslaviji, Konstantinović više nije bio ministar, ali mu je pošlo za rukom da ostvari svoju zamisao o izradi građanskog zakonika. Istina, tekst nije bio iz jednog komada, svi delovi nisu promulgovani u isto vreme, nije potpuno dovršen, a neće opstati ni država za koju je on, ubeđeni Jugosloven, pripremao i pisao nacрте zakona. Konstantinovićevo delo u oblasti građanskog prava, po svojoj unutrašnjoj strukturi, usklađenosti sastavnih delova, neprotivrečnosti pravnih ustanova i pojmova, jedinstvu stila i jezika obuhvata značajan deo materije koju sadrže građanski zakonici

i time čini važnu duhovnu celinu, iako nije povezano koricama iste knjige. I zato će ga republike izdvojene iz nekadašnje Jugoslavije poneti sa sobom gotovo u celini, kao izuzetno vrednu intelektualnu tekovinu.

1.1. Oslanjanje na rezultate sudske prakse

Konstantinović je, kao i Valtazar Bogišić pre njega, smatrao da velike kodifikacije treba da budu izraz pravne svesti određene društvene zajednice za koju se donose⁴² i da izrastaju na osnovima postojećeg prava. Zbog toga izradi zakonskog nacrtu treba da prethodi dugo i brižljivo ispitivanje zatečene pravne građe. Saglasni u metodu, dvojica redaktora imala su pred sobom različitu situaciju: dok je za Bogišića pravna građa za izradu Opšteg imovinskog zakonika za Crnu Goru bila sadržana u pravnim običajima, Konstantinović ju je nalazio u sudskoj praksi. Prema njegovom gledištu, u jednom dugom razdoblju, u stotinama, a često i hiljadama presuđenih sporova postepeno se kristalísalo shvatanje društvene zajednice o tome šta je u konkretnoj situaciji pravo, a šta nije. Tokom svoje višedecenijske profesorske karijere, poklanjao je posebnu pažnju izučavanju sudske prakse. Opšti seminar za građansko pravo na Pravnom fakultetu u Beogradu, kojim je rukovodio od svog dolaska u glavni grad Srbije, bio je jedna vrsta laboratorije u kojoj su brižljivo ispitivana i kritički razmatrana shvatanja sudova i naročito razlozi na kojima su se ta shvatanja zasnivala.⁴³

⁴² Konstantinović, koji je bio veliki poštovalac dela Valtazara Bogišića, u studiji posvećenju tvorcu Opšteg imovinskog zakonika za Crnu Goru na sledeći način je posmatrao odnos između zakonskog prava i prava koje živi u narodu. "Na polju zakonodavne politike, prva dužnost koja se nameće zakonodavcu je da temeljno prouči postojeće ustanove narodnog prava; tek onda se može korisno pristupiti proučavanju potrebnih i mogućih promena. Bez toga, najbolje namere mogu ostati bez korisnih posledica. Zato je Bogišić pre izrade Opšteg imovinskog zakonika brižljivo proučio narodno pravo u Crnoj Gori. Iz istoga razloga on je propustio da kodifikuje porodično i nasledno pravo, ostavljajući ih i dalje u oblasti običajnog prava; te oblasti pravnog života imale su biti prethodno još bolje proučene." Konstantinović 1939, 274.

⁴³ Upporediti: „Otuda, kroz više desetina godina, nije bilo nijedne značajnije odluke naših sudova koja bi izmakla njegovoj pažnji i kritičkom osvrtu. Stotine radova čitanih na Opštem seminaru za Građansko pravo na Pravnom fakultetu u Beogradu imali su upravo za predmet analizu i ocenu – rešenja i obrazloženja – sudskih odluka, i to na jedan način koji je bio jedinstven na našem fakultetu i koji je godinama okupljao mnoge pravnike koji su dolazili da koriste tu prof. Konstantinovića svojstvenu metodu rada. A posle svakog takvog rada njegovih postdiplomskih i doktorskih kurseva – sledilo je izvanredno teorijsko produbljeno izlaganje problematike na koju se odnosila obrađivana sudska odluka, tako da je takav rad predstavljao

Kada je sazrelo vreme za redigovanje nacrtu zakonskih tekstova, Konstantinović je primenio isti metod oslanjanja na odluke sudova, koji je ranije upotrebljavao u naučnoj obradi prava. Obrazlažući Nacrt zakonika o obligacijama i ugovorima (pod nazivom Skica), Konstantinović je zabeležio:

Prilikom izrade nacrtu Zakonika o obligacijama rukovodeća misao pri izboru materijala i kriterijum pri traženju rešenja pojedinih pitanja bili su potrebe naše prakse. Stalno se imalo u vidu da zakonik treba da sadrži pravila za pravno kanalsanje prometa dobara i usluga. Zbog toga je glavni deo materijala uzet iz našeg pravnog života poglavito iz naše sudske prakse. Taj materijal je obrađivan i prenesen u članove zakonskog nacrtu.

U nekim slučajevima u tom nacrtu se odstupilo od naše prakse. To su mahom slučajevi u kojima se praksa voljno ili nevoljno držala ranijih pravnih pravila, a koja su i u zakonodavstvu i u teoriji napuštena i zamenjene drugim (Konstantinović 1969, 7).

Sudska praksa je omogućavala postepeno izjednačavanje prava u nas. Bilo je mišljenja i posle oslobođenja da sudovi i dalje na svakom području treba da primenjuju samo pravna pravila koja su važila na tom području. Profesor Konstantinović se suprotstavljao tom shvatanju. On je isticao da činjenica da sudovi mogu da primenjuju pravna pravila predratnog prava kao mekši materijal može biti iskorišćena u jednom višem cilju, cilju stvaranja jedinstvenog pravnog sistema u našoj zemlji (Konstantinović 1957, 434–435).

Prema njegovom mišljenju, „oslabljena snaga pravnih pravila i ustavna težnja ka jedinstvenom pravnom sistemu dozvoljava sudiji da vodi računa ne samo o pravnim pravilima svog područja, već i o pravnim pravilima drugih područja. Nije preterano reći da ga ona upućuju na to da ako su pravna pravila raznih područja protivrečna, izabere ono koje najbolje odgovara našim potrebama“ (*ibid.*).

Što je još važnije, sudska praksa je predstavljala gibak oblik stvaranja prava. U njoj su mogle da dođu do izražaja nove težnje u pravu, još pre nego što su bile formulisane u pozitivnim zakonskim tekstovima. Ona je takođe omogućavala da se sagledaju i uporede različita rešenja i da se među njima traže najbolja i najpogodnija pravila za naše novo pravo.

jedno specifično upoštavanje i teorijsko obrazlaganje, po pravilu kritičkog karaktera, naše pravne prakse sagledavane i izražavane kroz sudske odluke.“ Blagojević, Predgovor u Konstantinović 1969, 5–6.

Naravno, to nije bio nimalo jednostavan posao. U hiljadama odluka koje su donosili sudovi bilo je dosta lutanja i grešaka. Zasluga je profesora Konstantinovića što je u tom razuđenom i fluidnom pravnom materijalu uspevao da nađe čvrst oslonac, a to su opšta pravna načela. Ona su mu poslužila kao kriterijum prema kome je ispitivao stanovišta izražena u sudskoj praksi. Tako je činio kada je, kritikujući pojedine delove obrazloženja, u jednoj odluci Vrhovnog suda Srbije isticao da je njena „doktrina inače saglasna sa osnovima našeg prava“ (Konstantinović 1953, 215).

Tako je postupao i kad se nije slagao sa stanovištem suda, kao, na primer, u sledećem slučaju: „Ono što je naročito u ovoj presudi to je da se u njoj podvlači da ni po posebnim propisima ni po opštim pravilima verenik koji je raskinuo veridbu svojom krivicom i time prouzrokovao štetu drugom vereniku ili njegovim roditeljima ne može odgovarati za tu štetu... To bi značilo da na ovome terenu ne važi jedno od najvećih i najvažnijih načela našeg prava.“ I onda je dolazila značajna konstatacija: „Srpski građanski zakonik prestao je da važi kao zakon, ali načelo odgovornosti za prouzrokovanu štetu nije prestalo da važi“ (Konstantinović 1954, 326). Na taj način su se tokovi sudske prakse sve više usklađivali sa opštim načelima našeg prava. Zahvaljujući toj praksi sudova lagano su nastajala pravna pravila koja su sve više odgovarala našim novim potrebama.

1.2. Oslanjanje na dostignuća u uporednom pravu

Da bi zakonik mogao da u svakom pogledu bude na dostojnoj visini, nije dovoljno da izražava pravna shvatanja sredine u kojoj je nastao. Dešava se, naime, da ta shvatanja nisu uvek na visini rezultata do kojih je doveo razvoj prava u drugim zemljama. Zbog toga je potrebno je da zakonik ispuni i drugi uslov za postizanje visokog kvaliteta, a to znači da redaktori prate dostignuća u uporednom pravu i da uzmu u obzir rešenja iz najmodernijih zakonika.

Kao i Bogišić pre njega, profesor Konstantinović je bio svestan te potrebe i on ju je u više navrata naglašavao i pre nego što je pristupio izradi Nacrta zakonika. U Skici je oslanjanje na rezultate uporednog prava izrečno navedeno kao izvor predloženih rešenja i izraženo na sledeći način (Konstantinović 1969, 7):

Naša pravna praksa nije jedini izvor materijala koji je služio za izradu ove skice. U novim zakonodavstvima i, opštije rečeno, u uporednom zakonodavstvu, neka pitanja iz ove oblasti rešena su na način koji više odgovara potrebama praktičnog života nego naša stara pravna pravila. Zbog toga se u ovoj skici nalazi veći broj pozajmica iz uporednog zakonodavstva. Neke od njih su preuzete otud u obliku koji imaju u

originalu, kad god je izgledalo da je tako nađena jasna i precizna formula. Tim povodom potrebno je podvući da se nije težilo za originalnošću u svakom pogledu i po svaku cenu. Osnovna svrha celog posla bila je da se posle studije cele materije formulišu pravila kojima će biti uređeni obligacioni odnosi na način koji bi najbolje odgovarao našim prilikama. I zbog toga, ako se u nekom pravu našlo neko pravilo koje se u praksi pokazalo kao pogodan instrument da se postigne određena svrha, nije se oklevalo da se ono prihvati i unese u tekst skice, kad god se došlo do zaključka da rešenje sadržano u njemu odgovara našim potrebama.

Ali, pisac Skice se nije zaustavio na razmatranju i analizi zakonodavnih rešenja. Proučavao je i teorijska istraživanja i sudsku praksu. Pojedine stavove unosio je u predloženi tekst, pod uslovom da njihovi zaključci odgovaraju potrebama prometa u našoj zemlji (*ibid.*, 8). Kad je reč o sadržini pravila, pravnici iz evropskih zemalja prepoznaće u mnogim rešenjima iz Skice karakteristične pravne pojmove i institucije iz svojih pravnih sistema.

Na prvi pogled reklo bi se da je najznačajniji uticaj na Skicu imalo francusko pravo. U tom smislu su dva fenomena obeležila preuređenje srpskog i ranijeg jugoslovenskog prava: unošenje pojma kauze (pravnog osnova) ugovora u ugovorno pravo i izostavljanje pojma protivpravnosti u deliktnom pravu. Razgraničenje u pogledu tih pojava nalazi se na reci Rajni, koja razdvaja nemački (germanski) i francuski (romanski) pogled na pravo, i na visovima Alpa, koji udaljavaju pravo Heksagona od austrijskog prava. U francuskom pravu je kauza (osnov) bitan element ugovora, a pojam protivpravnosti se ne zahteva kao poseban uslov deliktne odgovornosti nego čini sastavni deo krivice (*faute*).⁴⁴ U nemačkom (germanskom)⁴⁵ sistemu je obrnuto: kauza je suvišna, a protivustavnost⁴⁶ neophodna u deliktnom pravu.

Shvaćena kao pravni razlog obvezivanja, kao u francuskoj koncepciji (Henri Capitant), kauza je značajno uticala na pravni režim ugovora. Uz to, pojam osnova, proširen motivima, udaljenijim pokretačima koji podstiču ugovornika da se obaveže, imao je značajnu ulogu u moralizovanju ugovora.

⁴⁴ „Sa ovako shvaćenom krivicom nepotrebno je isticati protivpravnost kao zaseban uslov odgovornosti.“ Konstantinović, jul 1966, 15 (iz arhive M. Orlića)

⁴⁵ „Es wird etwas künstlich der Vertragsinhalt in zwei Teile (objekt-cause) zerlegt, wobei, cause weitgehend die Funktion unserer Vorstellung des Vertragsinhaltes spielt.“ Bucher 1988, 53. Uporediti o pogledima na kauzu sa ove i sa one strane Rajne, Westermann 1967, *passim*.

⁴⁶ „Die rechtswidrigkeit in ihrer durchgebildeten Gestalt ist eine Erscheinung des deutschen Rechtskreises.“ Deutsch 1976, 192.

Shvatanje o kauzi, sadržano u Skici i izraženo u Zakonu, prihvatili su mnogi pravni pisci u nas⁴⁷, ali je jedan broj pravnika zadržao izvesne rezerve prema toj instituciji⁴⁸

Osim tih elemenata, francuskim pravnicima blizak je način na koji je određeno osnovno pravilo o odgovornosti za sopstveni čin (subjektivnoj deliktnoj odgovornosti)⁴⁹, način na koji je definisan pojam krivice⁵⁰, već pomenuto pravilo o osnovu ugovora (*cause*)⁵¹, pravila o poveriočevom vršenju dužnikovih prava⁵², o sudskim penalima⁵³ itd. Ali, uticaj francuskog prava nije bio jedini i nije sprečavao preuzimanje pravila i institucija iz drugih pravnih sistema.

Nemački pravnici pronaći će u tekstu Skice brojne ustanove iz svog prava: na primer, pravila o istovremenom ispunjenju obaveza kod sinalagmatičnih ugovora (*zug um zug*) i o prigovoru neispunjenosti ugovora⁵⁴, o delimičnom neispunjenju ugovora⁵⁵, o pogoršanju imovinskih prilika druge strane⁵⁶, o nemogućnosti ispunjenja⁵⁷, o naknadnom roku kod raskida ugovora zbog neispunjenja (*Nachfrist*)⁵⁸, o zelenaškom ugovoru⁵⁹, o konverziji⁶⁰, o preuzimanju duga⁶¹, o tome da prodaja ne krši zakup (*Kauf bricht nicht*

⁴⁷ Pristalice prihvatanja kauze u našem ugovornom pravu su Mihailo Konstantinović 1959, 31–41; Perović 1980, 323 i dalje; Cigoj 1984, 190 i dalje; Antić 2007, 220 i dalje; Gams 1967, 168–173 (kauza, shvaćena kao ekonomski cilj). Uporediti Orlić (2012, 955–973).

⁴⁸ Uporediti Vizner 1977, 28 i dalje; Šmalcelj 1980, 15 i dalje; Vedriš u Goldštajn, Barbić, Vedriš, Matić 1979, 276–297.

⁴⁹ Skica, član 123; francuski Građanski zakonik (u daljem tekstu FGZ), član 1382.

⁵⁰ Skica, član 127; H. et L. Mazeaud, A. Tunc, *Traité de la responsabilité civile*, T. I., 6ème édition, 504, n° 439.

⁵¹ Skica, član 31–32; FGZ, čl. 1108, 1131–1133.

⁵² Skica, član 226; FGZ, član 2266.

⁵³ Skica, član 242; ustanova *les astreintes* stvorena je u sudskoj praksi u francuskom pravu.

⁵⁴ Skica, član 90; nemački Građanski zakonik (u daljem tekstu NGZ), §§ 320. i 322.

⁵⁵ Skica, član 91; NGZ, § 320, stav 2.

⁵⁶ Skica, član 92; NGZ, § 321.

⁵⁷ Skica, čl. 205 i 106; NGZ, §§ 323–325.

⁵⁸ Skica, član 96; NGZ, § 326.

⁵⁹ Skica, član 208; NGZ, § 138, stav 2.

⁶⁰ Skica, član 83; NGZ, § 140.

⁶¹ Skica, član 371–375; NGZ, §§ 415–417.

Miete)⁶², o tome šta obuhvata naknada štete u slučaju smrti lica⁶³, koja lica imaju pravo na naknadu u slučaju izgubljenog prava na izdržavanje⁶⁴ i šta obuhvata naknada u slučaju telesne povrede i oštećenja zdravlja⁶⁵ i niz drugih.

Italijanski Građanski zakonik mogao je inspirisati tvorca Skice da u jednom tekstu izloži pravila i građanskog i trgovačkog prava o ugovorima (mada je moguće da je u istu svrhu poslužio kao primer i švajcarski Zakonik o obligacijama) i da predvidi pravila o raskidu i izmeni ugovora zbog promenjenih okolnosti⁶⁶ i pravilo o ustupanju ugovora.⁶⁷

Sistem postavljen u Skici duboko se razlikuje od prava koje je bilo sadržano u srpskom Građanskom zakoniku i u njegovom izvorniku, austrijskom Građanskom zakoniku. Ipak, u tragovima se mogu naći pravila izrađena po ugledu na austrijsko pravo, ali najčešće modifikovana pod uticajem savremenih shvatanja. Kao primeri mogu se navesti: opšte pravilo o mogućnosti raskida ugovora zbog neizvršenja⁶⁸, pravilo o odgovornosti iz obzira pravičnosti⁶⁹ i pravila o asignaciji.⁷⁰

Uticaj *common law*-a i engleske pravne terminologije, delom posredstvom Haških jednoobraznih zakona o međunarodnoj prodaji telesnih pokretnih stvari i o zaključenju ugovora o prodaji takvih stvari⁷¹, a delom i neposredno, ogleda se u pravilima o raskidu ugovora zbog neizvršenja, pri čemu se

⁶² Skica, član 550; NGZ, § 571.

⁶³ Skica, član 155; NGZ, § 844, stav 1.

⁶⁴ Skica, član 156; NGZ, § 844, stav 2.

⁶⁵ Skica, član 157; NGZ, §§ 842 i 843.

⁶⁶ Skica, čl. 103–104; italijanski Građanski zakonik (u daljem tekstu IGZ), čl. 1467–1469.

⁶⁷ Skica, čl. 112–114; IGZ, čl. 1406–1410.

⁶⁸ Skica, član 93; austrijski Građanski zakonik (u daljem tekstu AGZ), § 918.

⁶⁹ Skica, član 134; AGZ § 1310.

⁷⁰ Skica čl. 1042–1054; AGZ §§ 1400–1404.

⁷¹ Uporediti: „Ovde je potrebno istaći posebno pozajmice iz dveju međunarodnih konvencija, izrađenih na diplomatskoj konferenciji u Hagu 1964. godine, zauzimanjem rimskog Instituta za izjednačenje privatnog prava: Konvencija o jednoobraznom zakonu o zaključenju ugovora o prodaji telesnih pokretnih stvari i Konvencija o jednoobraznom zakonu o prodaji telesnih pokretnih stvari, obe od 1. jula 1964. godine. Na ovoj konferenciji učestvovala je i naša država, a prevode ovih konvencija na naš jezik objavio je Institut za uporedno pravo u Beogradu (1966, Serija E – Broj 44). Obligaciona prava pojedinih država, pored svih razlika među njima, sve više se međusobno približavaju. Tradicionalne razlike među njima sve više nestaju, i na mesto ranijih pravila stupaju nova, među kojima je sve manje razlika. Navedenim haškim konvencijama ide se za istim ciljem smišljenom akcijom država. U njima se nalaze rešenja velikog broja pitanja iz oblasti ugovora o prodaji, najvažnijeg pravnog

razlikuje slučaj kada neispunjenje o roku označava bitnu povredu ugovora od slučaja nebitne povrede⁷², u pravilu o ugovornoj odgovornosti dužnika koja se ograničava na naknadu predvidljive štete⁷³ i u prihvatanju standarda razuman i pažljiv čovek (*reasonable and prudent man*)⁷⁴ kao merila po kome se prosuđuje krivica u oblasti deliktne odgovornosti.

Na kraju, ali ne na poslednjem mestu, može se zapaziti značajan uticaj švajcarskog prava. U Skici su, kao i u švajcarskom Zakoniku o obligacijama, predviđena pravila ne samo građanskog nego i trgovačkog prava o ugovorima.⁷⁵ Osim opštih pravila koja važe za sve, postoje posebna pravila koja se primenjuju na ugovore u trgovini. Uostalom, i sama činjenica da je u oba slučaja materija obligacionog prava izložena u posebnom zakoniku odvojeno od drugih zakona, ukazuje na njihovu spoljašnju sličnost. No pored svih obeležja, uticaj švajcarskog prava može se uočiti i u redigovanju pojedinih delova Skice. Mnoga pravila o zaključenju ugovora⁷⁶ ili pojedine odredbe o određivanju naknade po pravičnosti⁷⁷ ili o sniženju naknade za prouzrokovanu štetu⁷⁸, kao i pravila o zastarelosti⁷⁹, uređeni su na isti ili veoma sličan način kao što je to učinjeno u švajcarskom Zakoniku o obligacijama. Uz to, metod izrade (iznad svakog člana nalazi se naslov koji čitaoca upućuje na sadržinu materije, svaki stav sastoji se samo od jedne rečenice, nema upućivanja na druge članove zakona itd.) i struktura građe najbliži su švajcarskom uzoru. Otuda se može reći da su francuski pojmovi (osnov ugovora, struktura deliktne odgovornosti sa samo tri uslova, bez

instrumenta prometa, ali se mnoga od tih rešenja mogu generalisati. Tako je upravo urađeno u ovoj skici, u kojoj je prihvaćen izvestan broj odredaba haških uniformnih zakona i proširen na sve ili još neke druge ugovore." Konstantinović 1969, 7–8.

⁷² Skica, čl. 94–96; Jednobrazni zakon o međunarodnoj prodaji telesnih pokretnih stvari, čl. 26–27.

⁷³ Skica, član 211; u engleskom pravu (case) *Hadley v. Baxendale* (1854) 9 Eh. str. 341; FGZ, član 1150.

⁷⁴ Skica, član 127; u engleskom pravu (case) *Blyth v. Birmingham Waterworks Co* (1856) 11 Eh. str. 781 i dalje (str. 784).

⁷⁵ Konstantinović 1976, 8.

⁷⁶ Skica, čl. 8 i dalje; švajcarski Zakonik o obligacijama (u daljem tekstu ŠvZO), čl. 2–10.

⁷⁷ Skica, član 151; Šv30, član 42, stav 2.

⁷⁸ Skica, član 153; Šv30, član 44, stav 2.

⁷⁹ Istina, pravila o zastarelosti se ne nalaze u Skici nego u ranije donetom Zakonu o zastarelosti potraživanja iz 1953. godine (odakle su ih redaktori Zakona o obligacionim odnosima preuzeli), ali je i njihov duhovni tvorac bio Konstantinović.

protivpravnosti) u samom temelju Skice, da su elementi nemačkog prava možda najbrojniji, ali da po svojoj strukturi i spoljnom izgledu Skica najviše podseća na švajcarski Zakonik o obligacijama.⁸⁰

2. STIL I JEZIK

Skica se izdvaja od većine zakonodavnih tekstova u nas po neponovljivom stilu profesora Konstantinovića. Umesto nagomilanih reči i užurbanog i nervoznog izlaganja, u Skici se ponovo javio mirni, danas već gotovo zaboravljeni govor.

Način na koji se izlaže materija u Skici nema ničeg od manira izražavanja po kome su pravni tekstovi na zlu glasu. Skica se obraća čitaocu neposredno i upućuje mu poruku baš onako kako nam se čini da bismo se i mi obratili našem sagovorniku.

Čiste i jasne misli same pronalaze svoj put do jezičkog izraza. Član kojim počinje odsek izražen je u vidu opšteg pravila. Ako se misao iz navedenog pravila potvrđuje u sledećem stavu kaže se: „i po tome“, a zatim sledi konkretno pravilo, ili se kaže „isto važi“ itd. (na primer, član 168. Skice, pravilo o pravnoneosnovanom obogaćenju). U suprotnom, ako se u sledećem stavu (ili članu) formuliše izuzetak, rečenica (i stav) počinje rečju „ali“ i potom sledi tekst. Na taj način izlaganje teče lako i čitaocu se omogućava da bez napora prati misaoni tok.

U sažetom obliku, profesor Natko Katičić mu je uputio sledeće reči u rukom pisanoj posveti na otisku svog članka *Linguae elegantiarum arbitro*.⁸¹

3. ZAKLJUČAK

Na osnovu izloženog pregleda metoda i sadržine (u meri u kojoj je mogao da se prilože u ograničenom prostoru) može se steći utisak o ostvarenim rezultatima. Početna ideja profesora Konstantinovića (1998, 306–307) bila je

⁸⁰ Uporediti: „U tom pogledu Švajcarski zakonik o obligacijama, kao i Švajcarski Građanski zakonik, ovaj naročito, podseća na Francuski građanski zakonik od 1804, koji je primer jasnog i preciznog stila, jer izražava jasne i precizne misli, a koji je jedan od majstora stila, Stendal, čitao svakog jutra da bi unapredio svoj stil. To pored ostalih njegovih kvaliteta, daje ovom Zakoniku naročito mesto u uporednom zakonodavstvu i preporučuje ga osobitoj pažnji svih pravnika, a naročito redaktorima zakona.“ Konstantinović 1976, 10.

⁸¹ Posveta koju je prof. Natko Katičić napisao prof. Konstantinoviću šaljući mu svoj članak o pravnoj terminologiji (iz arhive M. Orlića).

da građanski zakonik treba praviti kao originalno delo, oslonjeno na osnovna načela našeg prava. Još pre Drugog svetskog rata naglašavao je zahtev da se pri izradi zakonika mora voditi računa o idejama, običajima i potrebama sredine za koju se stvara (Konstantinović 1933). Te ideje su označavale otpor prema zamislima redaktora Predosnova da se u modifikovanom obliku nastavi sa dominacijom modernizovane verzije austrijskog prava. Kada je posle više od trideset godina pristupio ostvarenju ovog poduhvata, kao ideju vodilju imao je istu misao: „Osnovna svrha celog posla bila je da se posle studije cele materije formulišu pravila kojima će biti urađeni obligacioni odnosi na način koji bi najbolje odgovarao našim prilikama“ (Konstantinović 1969, 7).

Smisao tog nastojanja bio je da se razvoj srpskog (Konstantinović je govorio jugoslovenskog) prava postavi na sopstvene osnove, tako da ne bude ni recepcija ni imitacija tuđeg prava. Strana sudska praksa i teorija, ako se podržavaju (Konstantinović 1933, 72), sputavaju inventivnost sudija u domaćem pravu i sužavaju horizont teorijskim pogledima. U takvoj situaciji nesamostalni pravници se priklanjaju autoritetima koji svoju snagu crpe iz svog položaja u zatvorenom sistemu, a ne iz slobodnog rasuđivanja o argumentima iznetim u uporednom pravu i pravnoj teoriji nezavisno od pravnog sistema u pitanju. Stoga je u rešenjima u Skici implicitno izražen otpor prema jednom sistemu prava, a istovremeno otvorenost prema svim evropskim pravnim sistemima, iz kojih su uzimane pozajmice kad god je to odgovaralo potrebama našeg prometa. „Sve je rađeno isključivo u tom cilju bez ikakvog predubeđenja ili unapred izabrane dogme“ (Konstantinović 1969, 8).

Broj preuzetih elemenata iz velikih pravnih sistema i njihov značaj u formiranju novog srpskog (i ranijeg jugoslovenskog) prava pokazuju koliku su ulogu strano zakonodavstvo, pravna teorija i uporedno pravo uopšte imali u tome procesu. U Skici gotovo da nema ustanove koja ne vodi poreklo iz nekog od evropskih prava. Takođe, u Skici nema ničeg što bi bilo samoniklo, nepoznato u drugim pravnim sistemima ili novo po svaku cenu. U tom pogledu ona sigurno ne predstavlja originalno delo. Originalnost Skice je tome što je u njoj ostvarena sinteza elemenata preuzetih iz stranih prava. Francuski, nemački, italijanski, austrijski i švajcarski pravni pojmovi, pravila i ustanove, kao i oni iz sistema *common law*, uz manje ili veće modifikacije, stoje jedni uz druge, sliveni u istu neprotivrečnu celinu.

Sklad raznorodnih elemenata u Skici svedoči da je njen autor u tančine poznao velike pravne sisteme, pratio novije tokove u uporednom pravu i presude sudova koje su značile preokret u pravnim shvatanjima. Raspolagao

je retkom sposobnošću da od postojećih elemenata stvori novo delo i dâ mu osobenu fizionomiju. Skica je zakonik iznikao iz najbolje tradicije zakonodavstva Evrope i njene pravne civilizacije.

LITERATURA

A. Na jezicima jugoslovenskih naroda

- [1] Antić, Oliver. 2007. *Obligaciono pravo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- [2] Arandžević, Dragoljub. 1/1904. O izmeni našeg Građanskog zakonika. *Branič*.
- [3] Arandžević, Dragoljub. 1923. *O odgovornosti za naknadu štete*. 2. izdanje. Beograd: Napredak.
- [4] Arandžević, Dragoljub. 13–14/1933. Tumačenje 13. Stečajnog zakona. *Pravosuđe*.
- [5] Ačanski, Todor. 1980. Pretpostavljena krivica. Doktorska disertacija. Novi Sad.
- [6] Blagojević, Borislav T. 1939. *Posebni deo Obligacionog prava*. Beograd: Geca Kon.
- [7] Vedriš, Martin, Petar D. Klarić. 1984. *Osnove imovinskog prava. Opći dio, stvarno, obvezno i nasljedno pravo*. Peto izdanje. Zagreb: Narodne novine.
- [8] Verk, Hugo. 1928. O dokazivanju po svedocima u pretpredlogu zakonika o sudskom postupku u građanskim parnicama. Zagreb: Pravničko društvo u Zagrebu.
- [9] Vragović, Aleksa. 13–14/1933. O našim novim sudskim zakonima. *Pravosuđe*.
- [10] Vuković, Mihailo. 1971. *Odgovornost za štete*. Zagreb: Prosvjeta.
- [11] Gams, Andrija. 1967. *Uvod u Građansko pravo*. IV izdanje. Beograd: Naučna knjiga.
- [12] Gogolja, Janko. 4–5/1923. Primjedbe k projektu kaznenoga zakona za Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, raspravljene i primljene u plenarnoj sjednici sudbenog stola u Zagrebu dne 26. prosinca i izvješćem od 26.

- prosina 1922, br. III 1219–1922, podnesene Ministarstvu pravde u Beogradu (na temelju prijedloga izvjestitelja Janka Gogolje, sudbenog vijećnika). *Mjesečnik*.
- [13] Goldštajn A., J. Barbić, M. Vedriš, Ž. Matić. 1979. *Obvezno pravo*. Prva knjiga, red. Aleksandar Goldštajn. Drugo, izmijenjeno i dopunjeno izdanje. Zagreb: Informator.
- [14] Danić, Danilo. 11–12/1933. Oko izjednačenja zakonodavstva. *Pravosuđe*.
- [15] Živanović, Toma. 1935. *Osnovi krivičnog prava Kraljevine Jugoslavije. Opšti deo*. I knjiga (Uvod – I. Krivično delo) 1–3. Potpuno prerađeno i znatno dopunjeno izdanje. Beograd: Gundulić.
- [16] Živanović, T. 1937. *Osnovi krivičnog prava Kraljevine Jugoslavije. Opšti deo*. II knjiga (II. Krivac – III. Krivična sankcija). 3. izdanje. Beograd: Gundulić.
- [17] Jakšić, Stevan. 4/1952. Osnovni principi naknade štete u našem pravu. *Arhiv za pravne i društvene nauke* 67: 420–433.
- [18] Jakšić, Stevan. 1962. *Obligaciono pravo*. Sarajevo: IP Veselin Masleša.
- [19] Janković, Dragutin. 1–2/1931. Duh i jezik zakona. *Branik* XVI: 1–5.
- [20] Janković, Dragomir. 3/1932. Duh i jezik zakona. *Arhiv za pravne i društvene nauke* XXII: 173–182.
- [21] Kandić, Ljubica. 2002. *Istorija pravnog fakulteta u Beogradu 1905–1941*. Druga knjiga. II tom. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- [22] Karanikić Mirić, M. 2008. Krivica kao osnov vanugovorne odgovornosti. Doktorska disertacija. Beograd.
- [23] Konstantinović, Mihailo. 2/1925. Izjednačenje zakona. *Književni sever, časopis za književnost, nauku i kulturu* I, 1. Subotica.
- [24] Konstantinović, Mihailo. 2–3/1933. Jugoslovenski građanski zakonik. *Pravni zbornik*.
- [25] Konstantinović, Mihailo. 1939. Ideje Valtazara Bogišića o narodnom i zakonskom pravu. *Sociološki pregled* 1. Beograd.
- [26] Konstantinović, Mihailo. 3/1952. Osnov odgovornosti za prouzrokovanu štetu. *Arhiv za pravne i društvene nauke*.
- [27] Konstantinović, Mihailo. 2/1953. Priroda ugovorne kazne – smanjenje od strane suda. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*.
- [28] Konstantinović, Mihailo. 3/1954. Pravna dejstva veridbe. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*.

- [29] Konstantinović, Mihailo. 1959. *Obligaciono pravo* (prema beleškama sa predavanja profesora Mihaila Konstantinovića). Beograd: Savez studenata Pravnog fakulteta u Beogradu.
- [30] Konstantinović, Mihailo. 1966. *Obrazloženje Prednacrtu Zakonika o obligacijama. Opšti deo*. Beograd (iz arhive M. Orlića).
- [31] Konstantinović, Mihailo. 1969. *Obligacije i ugovori, Skica za Zakonik o obligacijama i ugovorima*. Beograd: Savremena administracija.
- [32] Konstantinović Mihailo. 4/1957. Stara „Pravna pravila“ i jedinstvo prava. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* 4: 431–437.
- [33] Konstantinović, Mihailo. 1976. Predgovor. *Švajcarski zakonik o obligacijama*, prevod. Beograd: Savremena administracija.
- [34] Konstantinović, Mihailo. 3–4/1982. Jugoslovenski građanski zakonik (Austrijski ili Crnogorski zakonik?). *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* 30: 384–396.
- [35] Konstantinović, Mihailo. 1998. *Politika sporazuma, Dnevničke beleške 1939–1941, Londonske beleške, 1944–1945*. Novi Sad: Agencija „Mir“.
- [36] Kočić, Petar. 1967. Za srpski jezik. *Sabrana dela II*. Sarajevo.
- [37] Lazarević, Ljubiša. 2000. *Krivično pravo. Opšti deo*. Beograd: Savremena administracija.
- [38] Loza, Bogdan. 2000. *Obligaciono pravo. Opšti deo*, četvrto izdanje. Beograd: Službeni glasnik.
- [39] Machiedo, Dimitar. 1966. Osnov odgovornosti za prouzrokovanu štetu. *Građanska odgovornost*, zbornik. Beograd.
- [40] Marković, Božidar S. 1939. *Reforma našega Građanskog zakonodavstva*. Beograd: Soko.
- [41] Marković, Božidar S. 7–8/1990. Mihailo Konstantinović, Kodifikator jugoslovenskog prava. *Pravni život* 40: 1157–1164.
- [42] Marković, Čeda. 1936. Predosnova Građanskog zakonika za Kraljevinu Jugoslaviju. Poseban otisak iz Spomenice Dolencu, Kreku, Kušeju i Škerlju o šesetgodišnjici njihova života. Ljubljana: Jugoslovenska tiskarna (k. rer).
- [43] Maurović, Ivan. 3/1923. Nekoliko riječi o reviziji općega građanskoga zakonika. *Mjesečnik*.

- [44] Maurović, Ivan. 52/1940. Predavanje akademika Ivana Maurovića: nastojanja i pokušaji da se reformira opći građanski zakonik. *Ljetopis Jugoslovenske Akademije znanosti i umjetnosti*.
- [45] Miler, Ernest. 1/1923. Osnova kaznenoga zakona za Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca (Ministarstvu pravde podneseno mišljenje). *Mjes-ečnik*.
- [46] Milić, Ivo. 17–18/1933. Logika i matematika §13, st. 3 Stečajnoga zakona. *Pravosuđe*.
- [47] Mihajlović, Stojan. 2/1971 i 3/1971. Pojam opasne stvari. *Glasnik advokatske komore u SAP Vojvodini*.
- [48] Perić, Živojin M. 1939. *Obrazloženje Predosnove Građanskog zakonika za Kraljevinu Jugoslaviju*. Beograd: Ministarstvo pravde.
- [49] Perović, Slobodan K. 1980. *Obligaciono pravo*. Knjiga I. Beograd: Slu-žbeni list SFRJ.
- [50] Plakalović, Budimir. 11–12/1933. Šta treba učiniti ili izmeniti, pa da se suđenje ubrza, olakša i smanje troškovi. *Pravosuđe*.
- [51] Pobor, Josip. 6/1923. Mnijenje o projektu kaznenoga zakona za Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca. *Mjesečnik*.
- [52] Pobor, Josip. 5/1923. Mnijenje vijećnika stola sedmorice Josipa Pobora o projektu kaznenoga zakona za Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca. *Mjesečnik*.
- [53] Pop Georgiev, Dimitar. 1976. *Obligaciono pravo. Opšti del*. Skoplje: Zavod za unapređivanje na stopanstvoto vo SRM.
- [54] Radišić, Jakov. 1979. *Imovinska odgovornost i njen doseg*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- [55] Radovčić, Vesna. 1975. Pokušaj kodifikacije građanskog prava u staroj Jugoslaviji (Predosnova građanskog zakonika za Kraljevinu Jugoslaviju). Radovi 7. Zagreb: Sveučilište – Institut za hrvatsku povijest.
- [56] Savković, Jovan. 2/1934. Naš novi parnični postupak na području Apelacionog suda u Novom Sadu. *Pravosuđe*.
- [57] Sajovic, Rudolf. 19–20/1933. Pojasnilo k tolmačenju §13 Stečajnoga zakona. *Pravosuđe*.
- [58] Srzentić, Nikola, Aleksandar Stajić. 1961. *Krivično pravo Federativne Narodne Republike Jugoslvaije. Opšti deo*. 3. izdanje. Beograd: Savremena administracija.

- [59] Unger, Jozef. 1/1904. O reviziji opšteg Građanskog zakonika, zakonodavno-politička studija. *Branič*.
- [60] Frank, Stanko. 2/1923. Neke primjedbe k projektu kaznenoga zakona. *Mjesečnik*.
- [61] Frank, Stanko. 1934. O kodifikaciji zakona. *Spomenica Mauroviću*. Prva knjiga. Beograd.
- [62] Hönigsberg, Lavoslav. 3/1923. K projektu kaznenoga zakona za Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca. *Mjesečnik*.
- [63] Cvetičanin, Radivoj. 2017. *Konstantinović: Hronika*. Beograd: Fondacija „Stanislav Vinaver“.
- [64] Cigoj, Stojan. 1984. *Komentar obligacijskih razmerij*. I knjiga. Ljubljana: Časopisni zavod Uradni list Slovenije.
- [65] Čulinović, Ferdo. 3/1937. Naše zakonodavstvo i narodno pravo. *Pravosuđe*.
- [66] Šapčanin, Sava. 5–6/1937. Nekolike primedbe na Predosnovu Građanskog zakonika za Kraljevinu Jugoslaviju. *Pravosuđe*.
- [67] Šmalcelj, Želimir. 1–2/1963. Pojam nepažnje u Građanskom pravu. *Naša zakonitost*.

B. Na stranim jezicima

- [1] Beatson, J. 1998. *Anson's Law of Contract*. 27th edition. Oxford University Press: Oxford.
- [2] Benacchio, Giannantonio. 1995. La circolazione dei modelli giuridici tra gli Slavi del Sud (Sloveni, Croati, Serbi). Trento: Cedam.
- [3] Deutsch, Erwin. 1976. *Haftungsrecht*. I Band. Koln: Allgemeine Lehren.
- [4] Koziol, Helmut. 1973. *Oesterreichisches Hafpflichtrecht*. Band I. Wien: Allgemeiner Teil.
- [5] Larenz, Karl. 1987. *Lehrbuch des Schuldrechts*. Band I. 14. Auflage. Munchen: Allgemeiner Teil.
- [6] Mazeaud, Henri, Léon Tunc, André Traité. 1965. *Théorique et pratique de la responsabilité civile: délictuelle et contractuelle*. Paris: Montchrestien.
- [7] Orlić, Miodrag V. 2012. La cause dans le droit serbe. 955-973. *Mélanges en l'honneur du professeur Jean Hauser*, eds. Guillaume Wicker, Adeline Gouttenoire, Marie Lamarche. Paris: Dalloz.

- [8] Portalis, Jean Etienne-Marie. 1988. *Ecrits et discours juridiques et politiques*. Marseille.
- [9] Winfield & Jolowitz on Tort. 2002. 16th edition. London: W. V. H. Rogers.

Miodrag V. ORLIĆ, PhD

Member of Academy of Science and Art of Republic of Srpska

MIHAILO KONSTANTINOVIĆ AND THE TRANSFORMATION OF THE PRIVATE LAW IN SERBIAN AND EARLIER YUGOSLAV LAW

Summary

The Serbian and previous Yugoslav public knows little about Mihailo Konstantinović, one of our greatest jurists. The reason for this is the fact that he published a modest number of scholarly papers. When asked why he had not written more, Konstantinović responded that he did not consider it beneficial to write treatises and commentaries in a situation where the laws did not exist or were not properly drafted. Hence, he decided to focus on writing laws and not books about law. After the Second World War, Konstantinović was the sole redactor of a number of draft laws in the most important fields of private law, i.e. family law, inheritance law and law of obligations. A number of his original texts have been amended or supplemented over time, but the fact remains that even today a significant number of his ideas guide legal relations in the countries of the former Yugoslavia.

Key words: *Mihailo Konstantinović. – Private Law. – Transformation of Law. – The Pre-Draft of the Yugoslav Civil Code. – Serbian Law.*

Article history:

Received: 9. 10. 2022.

Accepted: 12. 12. 2022.